

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти**

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТОКУ СЛОВНИКА
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 617
спеціальності 012 «Дошкільна
освіта»

Свирид Христина Ігорівна

**Керівник: кандидат педагогічних
наук, доцент Журат Ю.В.**

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від «_____» _____ 2023 р.

зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

АНОТАЦІЯ

Свирид Христина Ігорівна «Психолого-педагогічні умови розвитку словника дітей старшого дошкільного віку». – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 012 Дошкільна освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 120 с.

Зміст анотації

Проблема розвитку словника була предметом наукового інтересу широкого кола психолінгвістів, психологів, лінгводидактів різних часів, які займались дослідженням особливості розвитку словника дітей, змістові та процесуальні аспекти організації словникової роботи в закладах дошкільної освіти за основними її напрямками.

Словникову роботу розглядаємо як спеціально організовану діяльність, що спрямована на виховання уваги у дітей до змістової сторони слова і мовлення в цілому, розуміння та тлумачення значення слів, активізацію та розвиток словника із застосуванням інтерактивних методів, технологій, прийомів.

Мета полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні концептуальних засад і експериментальної методики розвитку словника дітей старшого дошкільного віку в різних видах мовленнєвої діяльності.

Об'єктом дослідження є мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку.

Предметом дослідження є педагогічні умови та методика розвитку словника дітей старшого дошкільного віку в різних видах мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва мовленнєво-ігрова).

Відповідно до мети, сформовані наступні завдання: визначити та науково обґрунтувати концептуальні засади розвитку словника старших

дошкільників; визначити критерії, показники і схарактеризувати рівні розвитку словника старших дошкільників; виявити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку словника дітей старшого дошкільного віку; розробити, науково обґрунтувати та експериментально апробувати методику розвитку словника старших дошкільників у різних видах мовленнєвої діяльності; визначити тенденції та стадії розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.

Одержані експериментальні результати розширюють і збагачують традиційні підходи до організації словникової роботи, її інтеграції в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва мовленнєво-ігрова).

Магістерський робота включає в себе вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел з 87 найменувань, додатки.

У загальних висновках підведено підсумки проведеного дослідження, викладено його наукові результати, сформульовано рекомендації щодо їх використання.

Ключові слова: словникова робота, мовленнєва діяльність, художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова, розвиток словника дітей.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	9
1.1. Закономірності та стадії оволодіння дитиною словом в онтогенезі.....	9
1.2. Дитяче словотворення як механізм розвитку словника в дошкільному віці.....	16
1.3. Дослідження проблеми словникової роботи в закладах дошкільної освіти у сучасній теорії лінгводидактики.....	23
РОЗДІЛ 2. СЛОВНИКОВА РОБОТА ТА РОЗВИТОК СЛОВНИКА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	28
2.1. Діагностика словникової роботи в закладах дошкільної освіти.....	28
2.2. Характеристика рівнів розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.....	33
РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	41
3.1. Педагогічні умови розвитку словника дітей	41
3.2.Лінгводидактична модель розвитку словника старших дошкільників.....	54
3.3. Змістовні аспекти розвитку словника в різних видах мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку.....	61
3.4. Порівняльна характеристика рівнів розвитку словника дітей старшого дошкільного віку на констатувальному й прикінцевому етапах..	67
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена активним упровадженням рідної мови в контексті розвитку української державності і визначається завданням – виховання мовної особистості із властивими їй національно-культурними та світоглядними пріоритетами. Рівень мовленнєвої культури визначає достатній словниковий багаж, вміння доречно і точно використовувати у різних ситуаціях спілкування. Але, на жаль, реальний рівень у володінні мовленням засвідчує гостроту проблеми, що зумовлюється потребою розв’язання сукупності завдань, важливість яких наголошується в державних документах (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закони України „Про освіту”, програма „Діти України”, Закони України „Про дошкільну освіту”, „Базовий компонент дошкільної освіти в Україні).

Вивчення теоретичних джерел і досвіду роботи закладів дошкільної освіти, ознайомлення з традиційними та інноваційними підходами щодо організації мовленнєвої роботи, також і лексичної, аналіз програм навчання та виховання дітей дошкільного віку, аналіз методичних розробок засвідчують, що робота з розвитку словника проводиться переважно в процесі регламентованого навчання, обмежуючись тільки завданнями конкретного заняття, не пов’язуючи з подальшою мовленнєвою роботою, закріпленням словникового запасу, активним застосуванням в щоденній мовленнєвій практиці дітьми. Такий підхід спричинює низький рівень розвитку словника більшості дошкільників, ускладнює реалізацію наступності закладу дошкільної освіти та школи в аспекті збагачення словника як стрижня дитячого мовленнєвого розвитку.

Проблема розвитку словника дітей досліджувалась ученими в різних аспектах: етапність засвоєння слова як сигналу у контексті взаємодії сигнальних систем дійсності; фонетичні, лексичні і граматичні особливості дитячого мовлення на початкових етапах розвитку; збагачення словника дітей раннього віку; особливості становлення і розвитку словника дітей;

залежність розвитку мовлення від спільної із дорослим діяльності; закономірності, принципи та методи розвитку мовлення дітей раннього віку (А. Богуш, К. Крутій, Т. Науменко, Л. Олійник, Л. Павлова,). Проблема розвитку словника дошкільнят є досить складною та багатоаспектною, тому розв'язанню її присвячено роботи педагогів, методистів, психолінгвістів, лінгвістів, дефектологів (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, О. Кононко, Д. Ніколенко, Є. Сухенко).

Основним моментом низки наукових досліджень (Л. Бірюк, Н. Гавриш, А. Ількова, Н. Кирста, С. Макаренко, Ю. Руденко, Є. Струніна) виступило вивчення особливостей засвоєння семантики слів, розширення, уточнення значень вже відомих слів у контексті, асоціативного поєднання слів, використання тематичного принципу введення лексики. Спеціальні дослідження (А. Богуш, К. Крутій, Н. Маковецька, Д. Ніколенко) дали змогу визначити педагогічні та лінгводидактичні умови формування механізму структурування смислів слова та якісного розвитку словника.

Вивчення теоретичних засад і практики організації лексичної роботи в закладах дошкільної освіти засвідчило наявність суперечностей між:

- розгалуженими педагогічними інноваціями в організації словникової роботи і реальним рівнем якості навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти;

- потребою оновлення змісту та методів організації лексичної роботи, необхідністю в технологізації процесу розвитку словника дошкільників і сучасним станом лексичної роботи в умовах інтегрованого освітнього простору закладів дошкільної освіти;

- рівнем вимог до мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку й усталеністю традиційних методик розвитку словника дітей.

Потреба в розв'язанні визначених суперечностей зумовила вибір теми магістерського дослідження „Психолого-педагогічні умови розвитку словника дітей старшого дошкільного віку”.

Мета дослідження - науково-теоретично обґрунтувати концептуальні засади і експериментальну методика розвитку словника дітей старшого дошкільного віку у різних видах мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва, мовленнєво-ігрова) на основі багаторівневої організації лексичної роботи та педагогічних умов її реалізації.

Завдання дослідження:

1. Визначити та науково обґрунтувати концептуальні засади розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.
2. Визначити критерії і показники та схарактеризувати рівні розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.
3. Виявити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку словника старших дошкільників.
4. Розробити, науково обґрунтувати та експериментально апробувати методика розвитку словника дітей старшого дошкільного віку у різних видах мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва, мовленнєво-ігрова).
5. Визначити стадії та тенденції розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови та методика розвитку словника старших дошкільників в різних видах мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва, мовленнєво-ігрова)

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань застосовувалися такі методи дослідження: *теоретичні* – системний аналіз та узагальнення наукової, методичної літератури з проблеми розвитку словника старших дошкільників; *емпіричні*: аналіз документації закладу дошкільної освіти, із метою виявлення стану досліджуваної проблеми; діагностувальні методи (експрес-анкетування; інтерв'ювання, тестування вихователів щодо

організації словникової роботи; бесіди; спостереження за мовленням дітей старшого дошкільного віку з метою визначення особливостей розвитку словника в різних видах мовленнєвої діяльності; прогностичний аналіз – для з'ясування тенденцій і стадій розвитку словника дітей старшого дошкільного віку; *статистичні*: кількісний і якісний аналіз експериментальних даних із метою отримання достовірніших результатів щодо рівнів розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.

Теоретична значущість дослідження полягає у визначенні та науковому обґрунтуванні лінгвістичних, психолінгвістичних, психологічних і лінгводидактичних підходів до організації словникової роботи; систематизації прийомів, методів, технологій словникової роботи з старшими дошкільниками; характеристиці принципів організації словникової роботи з дітьми старшого дошкільного віку.

Практична значущість дослідження полягає в розробці та можливості застосування експериментальної методики розвитку словника старших дошкільників у різних видах мовленнєвої діяльності у практиці закладів дошкільної освіти. Розроблений та експериментально перевірений методичний супровід організації лексичної роботи в закладі дошкільної освіти (система занять, вправи, ігри, мовленнєві завдання,) може бути використаний для підвищення якості словникової роботи у закладах дошкільної освіти. Одержані експериментальні результати розширюють і збагачують традиційні підходи до організації словникової роботи, її інтеграції в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва, мовленнєво-ігрова).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (87 найменувань) і 3 додатків. Загальний зміст роботи становить 120 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Закономірності та стадії оволодіння дитиною словом в онтогенезі

Наукові положення психологічної науки, пов'язані з характеристиками психічних процесів, які становлять основу розвитку словника є важливими для розуміння механізмів становлення й розвитку словника дитини.

Зріла людина володіє різними аспектами слова: його смислом і референтним значенням. А от у дитини розуміння лексичного значення слова формується поступово у процесі її загального психофізичного та інтелектуального розвитку. Характеристика послідовних стадій оволодіння дитиною словом у дошкільному дитинстві та визначення закономірностей неможливі без характеристики загальних особливостей психічного розвитку дитини, тому що, оволодіння словом відбувається в процесі різних видів діяльності, в які дитина включається на різних етапах свого онтогенезу.

На першому році життя провідною діяльністю малюка є емоційне спілкування з дорослим: коли дитина чує і намагається повторити звуки мови, що веде поступово до появи саме мовленнєвої діяльності дитини.

Перші слова дитини з'являються зі звуків, які вона чує від дорослих. Це зовсім не пов'язані з „гулінням”. Ці перші слова різні від „гуління” за фонематичною структурою: організацією звукових кодів мови, де наявні певні ознаки смислового розрізнення.

Далі, на наступному етапі, коли малюк засвоює рідну мову, слова поступово увиразнюються ним, відриваються від дії й набувають самостійності. Приблизно з 1,5 років відбувається таке відокремлення слова від симпрактичного контексту, коли малюк засвоює елементи морфології слова (прикладом може бути: додає до слова „ту-ту” суфікс „нька”, малюк каже „тутунька”, що означає вже не поїхали, а „зупинилися”, „машина”,

„велосипед”. Таке слово стає самостійним, перестає позначати ситуацію, незалежним від симпрактичного контексту, виконує функції іменника. Дитина надає слову предметного значення у зв'язку з практичним засвоєнням елементарної морфології (суфікса). Як результат, маємо емансипацію слова від практичної ситуації, виокремлення дитиною мовлення як самостійної діяльності (Л. Калмикова) [44].

Якщо до півтора року, як ми вже відзначали, в словнику дитини переважають аморфні слова, які позначають однією лексичною одиницею бажання, дію, предмет, що дозволяє дитині обходитися невеликою кількістю слів, що мають різний спектр значень, а також замінити нестачу слів жестами, інтонацією, мімікою, то з часом значення слова звужується за рахунок того, що розвивається активний словник при паралельному зростанні пасивного та використання різних частин мови. Словник дитини бурхливо розвивається, збагачуючись новими словами (дієсловами, іменниками, прикметниками). Отже, народжуючись із контексту ситуації, слово, поступово виходить із практики та стає самостійним знаком, що називає дію, предмет, певні відношення, кількість, якість. Науковці (Г. Костюк, Т. Піроженко) [46; 69] вказують, що до чотирьох років складається поступово предметна співвіднесеність між предметами дійсності та словами, хоч в цьому віці дитина ще не оволодіває означувальною функцією слова.

Отже, від середини першого року життя і до чотирьох років відбувається непростий процес розвитку називної функції слова. У ранньому віці можна помітити становлення предметної співвіднесеності, аналізуючи те, як дитина розуміє слова і як вона їх уживає. Малюк не може розуміти слова, якими до нього говорять дорослі, так само свідомо, як розуміють їх дорослі, тому що слова для дитини ще не мають чіткої предметної віднесеності. У малюка найближче значення слова формується лише поступово. Насамперед в предметну співвіднесеність слова перемішуються позамовленнєві чинники, тобто малюк розуміє слова залежно від цілої низки ситуаційних, супровідних чинників, що згодом втрачають свою провідну роль. Отже, найближче

лексичне значення слова у малюка може бути залежним від багатьох допоміжних факторів: у якому стані вона перебуває; хто саме розмовляє з нею; з якою інтонацією вимовляються слова; чи супроводжуються слова жестами; чий і який це голос.

Отже, як зауважують учені, слово і його значення скоро стають особливою формою відображення малюком дійсності, що подвоює світ а також дає змогу інтелектуально оперувати предметами не зважаючи на їх відсутність, викликати любі образи незалежно від їх реальної наявності, вільно керуючи цим лексичним світом. Слово керує, організує, значною мірою визначає спрямованість сприйняття, пам'яті, дій уявлень. Таким чином, з слова появляється вольова дія, а не тільки подвійний світ. За допоиогою слова дитина оволодіває соціальним досвідом, користуючись мовленням як джерелом і провідником інформації.

Цьому сприяють і зміни, які відбуваються у психофізичному розвитку, соціальних стосунках малюка. Так, предметно-маніпулятивна діяльність, яка була провідною для дитини раннього віку з часом замінюється ігровою діяльністю. Водночас більш складними і досконалішими стають спілкування, пізнавальна діяльність, коло, характер і форми якого також збагачуються, дитина вміє використовувати види художньо-продуктивної діяльності для відображення свого світосприйняття, своєрідної картини світу (А. Богуш, С. Макаренко, Т. Науменко,) [12; 56; 60].

Варто зазначити вплив образотворчої діяльності на розвиток мовлення дитини: з одного боку, на дитячу образотворчість впливають лексика, мовлення, з іншого –збагаченню словника і розвитку дитячого мовлення сприяє образотворчість. Це є доказом того, що образотворча діяльність є могутнім засобом збагачення словника дошкільників. Спорідненість образотворчої й мовленнєвої діяльності дає можливість їх взаємопроникнення, поєднання у єдине образотворення не тільки для позитивного впливу на емоційну сферу дитини, а й розвитку її фантазії та уяви у творенні своїх власних образів, тобто сприяє інтеграції в образотворчо-мовленнєву

діяльність – як вид художньо-мовленнєвої діяльності, у якій мовленнєві дії підпорядковуються змісту й меті образотворчої діяльності дитини з метою її збагачення, стимулювання спрямування й коментарю. Образи, створені засобами кольору, форми, композиції, лінії, стають яскравішими, якщо опосередковуються мовленням. Те, чого не вистачає в дитячому малюнку, легко доповнюється, заміщується, „домальовується” за допомогою слова. І навпаки: коли дитина не вміє підібрати необхідні слова в естетичних переживаннях, що переповнюють її, замінюється найдоступнішим їй шляхом: фарбами, глиною, олівцями, жестами, звуконаслідуванням, рухами. А казка, придумана дитиною, оживає і набуває додаткових можливостей вираження у ілюструванні самого змісту казки.

Оволодіння дитиною конотативною й денотативною функціями слів (позначенням предметів, якостей, відношень, дій,) як початковий етап її мовленнєводіяльнісному розвитку сприяє ускладненню й удосконаленню мовленнєвої діяльності, у якій важливішу роль починає відігравати функція слова.

Цьому сприяє збільшення спектру дидактичних ігор, під час гри яких діти не лише поглиблюють уявлення та образи уяви, систематизують різноманітні групи предметів, а й задумуються над більш точним значенням слів, словосполучень а також формується доречність висловлювань. Для дитини середнього дошкільного віку типовим є більш уважне ставлення дитини до словесного матеріалу порівняно з молодшим віком. Діти стараються бути більш зрозумілими, намагаються уточнити сутність поняття, розібратися в його походженні.

Старший дошкільний вік дуже важливий для психічного розвитку дитини оскільки на перше місце стає пізнавальна діяльність, у процесі якої відбуваються значні зміни у психічній сфері. Поступово у структурі пізнавальних процесів провідне місце починає займати мислення, що полягає в переході від наочно-дієвого до наочно-образного та словесного мислення.

Розвиток мислення впливає позитивно на розвиток смислової сторони мовленнєвої діяльності дитини дошкільного віку. Мовленнєва діяльність удосконалюється у якісному та кількісному відношенні. Новий етап опанування мовленням настає у старшому дошкільному віці. Мовлення дітей старшого дошкільного віку тісно пов'язано з характером їхньої діяльності та спілкування. У цьому віці дитина починає не тільки користуватися мовленням, але й чітко розуміти його будову. Через розширення кола спілкування і зростання пізнавальних інтересів дитина оволодіває контекстним мовленням (М. Львов) [405].

Вчені підкреслюють особливості розвитку мовлення старших дошкільників: у дітей старшого дошкільного віку розвиток мовлення досягає високого рівня; накопичується достатньо значний запас слів, зростає удільна вага складних і поширених речень; міцно входить у життя дітей прийом порівняння і зіставлення схожих і відмінних предметів і це допомагає їм узагальнювати ознаки, виділяти з суттєве; діти групують предмети в категорії за родовою ознакою, вільно користуються узагальнюючими словами; відшліфовується смислова сторона мовлення - збільшується словниковий запас, з'являється лексична варіативність, антоніми, відтінки значень слів, узагальнюючі слова, синоніми, відбувається вибір точних висловів, використання прикметників, антонімів, вживання слів у різних значеннях; формується зв'язність мовлення; складаються плануюча та інструктивна функції мовлення, що проявляються спершу в ігровій, а потім і у навчальній діяльності; розвивається регулююча функція мовлення, яка допомагає регулювати поведінку і діяльність; покращується звукова сторона мовленнєвої діяльності: зникають дефекти звуковимови, дитина розрізняє подібні звуки на слух і у своєму власному мовленні. В активний словник старших дошкільнят входить 2500–3000 слів. У мовлення дошкільників все активніше використовуються прикметники, сполучники, іменники з узагальненим значенням (транспорт, тварини, одяг). Розвиток мовлення пов'язаний із розвитком словесно-логічних операцій. Старші дошкільнята набувають

значний запас похідних слів. На базі розуміння та активного використання словарного запасу розвивається здібність до класифікації і узагальнення предметів, що позначаються іменниками. Зростання складу мовлення є наслідком ускладнення діяльності і спілкування з дорослими і розширення життєвого досвіду. Такі інтелектуальні операції, як порівняння, узагальнення, класифікація стають можливими по мірі розвитку лексико-граматичної будови мовлення.

Діти дошкільного віку оволодівають основним та переносним значенням, але переносне значення слів засвоюється ними не одразу. Спочатку йде засвоєння основного значення. Слова, які вживаються у переносному значенні викликають здивування та незгоду дітей (*як сонечко може посміхатися?; не можна говорити – голову повісив, це не гарне слово*). Значення дитячих слів динамічні. Для дітей різного віку, одне й те саме слово означає різне при тотожності віднесеності до предметів і явищ довкілля. На різних вікових етапах за значенням слова стоять різні форми узагальнення. (Слово *стіл* на ранньому етапі розвитку може означати конкретний стіл як елемент довкілля. Потім дитина розуміє запрошення до столу, навіть тоді, коли цей „стіл” – перевернутий коробок. Дитина старшого дошкільного віку може сама сформулювати визначення даного поняття: „Стіл – це меблі, на які ставлять посуд і люди їдять”) [30].

Семантичні поля, що стоять за кожним словом, асоціативні значення, які мимоволі з'ясовуються в процесі сприйняття цього слова мають важливе значення в оволодінні дитиною побудовою фрази. Більшою доступністю, ніж інші відзначаються слова, що входять в обсяг певної семантичної групи, й саме це спрощує дітям їх вибір із багатьох інших слів [39].

Узагальнюючи зазначене, зауважимо: розвиток словника дитини дошкільного віку невідривний від цілісного процесу розвитку мовлення, таким чином лексичний розвиток в онтогенезі відбувається за такими ж закономірностями та залежить від уміння сприймати й розрізняти на слух слова, співвідносити звукову форму слова зі змістом та вміти чітко їх

вимовляти; від засвоєння граматичних і лексичних одиниць; розвитку „чуття мови”. Засвоєння дошкільником засобів виразності залежить від розвитку чутливості і сприйнятливості дитини до засобів виразності мовлення оточуючих; темп збільшення словника зумовлюється темпами органів мовленнєвотворчої системи: апарату мовлення, мовленнєвою пам'яттю дитини, мозоку – інтелекту й емоційної сфери, багатством життєвого досвіду і розвитком видів діяльності.

Резюмуючи матеріал у цьому підрозділі, відзначимо таке. Слово і його значення – це особлива форма відображення дошкільником дійсності, що подвоює світ і дає можливість інтелектуально оперувати предметами навіть коли вони відсутні, викликати любі образи незалежно від їх наявності в реальності, вільно керуючи лексичним світом. За допомогою слова дитина може керувати пам'яттю, діями, власним сприйняттям, уявленням. За допомогою слова дитина оволодіває соціальним досвідом, сприймаючи його від дорослих, використовуючи мовлення як провідник інформації.

За певними закономірностями відбувається оволодіння значенням слова в онтогенезі: доки не освоєно дію, не встановлено зв'язок „предмет – слово”; поняття не буде використовуватися свідомо як що не усвідомлено відносини, залежності між предметами, явищами, людьми; дія стає більш усвідомленою, коли опановано поняття, що підтверджує правильність твердження про взаємозв'язок мовлення та мислення: вербалізація мислення та інтелектуалізація мовлення; дитина переходить до більш узагальнених форм мислення через слово; специфічність свідомості у відображенні світу реалізується через значення.

1.2. Дитяче словотворення як механізм розвитку словника в дошкільному віці

Процес творення від наявних у мові нових слів – це словотворення. Найважливішим засобом збагачення словникового складу мови є творення нових слів від тих, які вже є наявними у мові. Ці нові слова творяться на основі слів чи словосполучень які вже існують. Вони називаються твірними. Частину слова, яка входить до складу нового слова, у свою чергу, називають твірною основою.

Дотримання норм словотворення, використання слів із різними семантичними відтінками з метою висловлення особистого ставлення до об'єкта є складовими такого загального поняття „культура мовлення”. Його фундамент закладається в дошкільному віці під час засвоєння малюком лексичного складу, граматичної будови мови, а також правил словотворення.

Науковці зазначають, що на різних етапах розвитку діяльність дитини і засоби, які її забезпечують, і у предметному світі, і в мові, представляють взаємопов'язану систему, що визначається певними особливостями у порівнянні з „дорослими” формами і засобами діяльності [13; 23; 30].

Вчені наголошують, що процеси словотворення доступні дитині після двох років [30].

Основним направленням розвитку мовлення є узагальнення мовних явищ на базі розвитку предметної діяльності дітей, яка є соціальною за своєю природою. На всіх етапах розвитку узагальнення характеризується певними особливостями, які визначаються обсягом матеріалу що узагальнюється, рівнем розвитку предметних дій та способом узагальнення (наочне уявлення/ загальний образ / поняття).

Аналізуючи дієвість словотвірних механізмів мови у дітей дошкільного віку, можна виокремити правильні утворення, це коли вони створені на основі існуючих мовних моделей, та неправильні, це ті, що створюються з порушенням різних закономірностей. Науковці виявили таку закономірність

оволодіння словотвірними моделями: спершу засвоюється початкова недиференційована словотвірна модель, а після – єдність часткових моделей, що конкретизують загальну. Підкреслимо, що ця закономірність яка пізніше була встановлена й Д. Слобіним на більш якісному і численному матеріалі, була визнана ним як одна з універсальї мовлення дітей. Таким чином, дитина, яка оволодіває мовленням, за інтуїцією прагне до систематизувати мовні факти, а у дитини дошкільного віку, відчуття системності значно сильніше, ніж у дорослого.

У процесі словотворення відбувається семантичний синтез: таку думку запропонував К. Крутій. Для семантичного синтезу характерним є узагальнення значень номінацій і створення нової, узагальненої, номінації. Як результат семантичного синтезу, у дошкільника формуються уявлення про предмети, їх властивості і зв'язки. Засоби вираження цих уявлень дитина отримує в результаті членування. Отже, ці два процеси формування словотворення взаємопов'язані між собою [50].

Вчені запропонували три етапи оволодіння словотворенням дітьми дошкільного віку. Перший етап характеризується формуванням передумов словотворення. На цьому етапі малюки накопичують у своєму словнику мотивовану лексику і чітко виокремлюють окремі морфологічні елементи. Другий етап знаменується вживанням морфологічних елементів у тому вигляді, у якому вони були підкреслені в слові, та засвоєнням словотвірних моделей без чергування і зміни основ. А вже на третьому етапі діти старшого дошкільного віку засвоюють правила і норми словотворення, самоконтролю, а також з'являється критичне ставлення до мовлення.

Аналіз розглянутих підходів до вивчення проблеми формування граматично правильного мовлення дошкільників на рівні морфології і словотворення дав змогу зробити висновки, які вже було зроблено дослідниками цієї проблеми.

Отже, це – прагнення „вирівнювання” основи, збереження кореня в похідному слові. Це свідчить про багатоплановий характер і як підтвердження

є те, що в похідних словах не зустрічається чергування, наголос, має місце суплетивізм; продуктивні словотвірні афікси замінюються непродуктивними; відбувається перехід від простого до складного і у плані семантики, і у плані формально-знакового вираження. Засвоєння конкретних способів словотворення у дошкільному віці відбувається всередині процесу формування узагальненого способу мотивованої номінації - оволодіння правилами морфології і способами словотворення.

Період активного засвоєння дошкільником правил і способів словотворення як підтверджує К. Крутій припадає на вік від 3,5–4,3 до 5,5–6,3 років. На даному етапі відбувається формування узагальнених уявлень про норми і правила словотворення, йде усвідомлення важливих для номінації формально-семантичних відношень, що дає можливість розглядати її як матеріальну дію обстеження мотивованих найменувань і формально-семантичних відношень між ними. Наприкінці дошкільного віку інтенсивність словотворчості знижується і дитяче словотворення наближується до нормативного. Словотворчість набуває естетичної функції а орієнтовна діяльність відбувається в ідеальному плані. Ми вважаємо що, навчання правил і способів словотворення повинно включати як період коли відбувається накопичення у словник мотивованої лексики, так і період вживання у зв'язному мовленні мотивованого слова. Дошкільники, як що дивитись на вихідний рівень сформованості граматичної правильності мовлення, можуть розв'язувати морфологічні і словотвірні завдання чотирма шляхами: 1) нормативним, 2) інноваційним (словотворчим), 3) асоціативним (ситуативним) і 3) okazіональним (граматичним).

Перший спосіб - діти утворюють слово відповідно до мовної норми (працюють на будівництві – будівельники),

Другий спосіб - інноваційний передбачає словотворчі новоутворення (дитячі вислови – пливун, плавун – плавець; рулюльник; топорист).

Третій спосіб передбачає використання асоціативно-ситуативних слів (іде – дощ, дитина, лист).

Четвертий спосіб - розв'язання дітьми словотвірних завдань, okazіональний – засвідчує різноманітні аграматизми, або так звані okazіональні форми. Дитячі вислови –плугатарка, садист, тобто той, хто ходить у дитячий садок [33].

А. Богуш вважає що, кульмінація дитячої словотворчої активності приходить на вік від 3-7 років.

Фахівці з дошкільної лінгводидактики пов'язують процеси словотворення з активним пізнанням дитиною дошкільного віку мовної матерії, яка стає доступнішою для неї, коли вона знайомиться з текстами літературних і фольклорних творів. Як що розглядати її в межах художньо-мовленнєвої діяльності, дослідниці (А. Богуш, Н. Гавриш) [16; 27] звертають увагу на її великому значенні для формування в дитини дошкільного віку творчого й свідомого ставлення до слова й мовлення. Не зважаючи на те, що природні механізми процесів словотворення і словесної творчості дошкільників не є тотожними, не можна не брати до уваги той факт, що художнє слово є сильним стимулом, вагомим джерелом для розвитку уваги й поглиблення природного інтересу, бажання осмислити сутність слова як інструменту людського спілкування.

Деякий час словотворення випереджає розвиток словесної творчості, але згодом ці процесі можуть проходити паралельно, такої думки дотримуються дослідниці (Н. Гавриш, К. Крутій) [28; 50].

Науковець (Н. Гавриш), словесну творчість дітей вбачає одним із самих важливих компонентів художньо-мовленнєвої діяльності та розглядає її як діяльність, що з'являється під впливом художнього слова і сприйняття навколишньої дійсності. А пов'язана вона зі складанням самостійних творів (віршів, казок, оповідань,); спеціально придуманий, процес створення дитиною твору влюбій формі мовленнєвого висловлювання, що відповідає певним літературним нормам [28, с. 79].

Словесна творчість є дуже важливою і виявляється в творчому процесі, а це дає можливість художньо-естетичному розвитку дитини, відбувається

удосконалення психічних процесів, сприяє формуванню її активного творчого ставлення до життя, вільно і творчо використовувати мову в різних ситуаціях спілкування (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горбунова) [14; 27; 30].

Вивчення питання розвитку словесної творчості дошкільників традиційно пов'язана з розгляданням її як одного з видів зв'язного висловлювання під час навчання рідної мови. Вчені (А. Богуш, Н. Гавриш) стверджують, що свідоме художньо-естетичне сприйняття літературних творів формується саме в період старшого дошкільного віку. Це виявляється в розумінні ідеї та змісту, умінні виділяти та усвідомлювати його мовні засоби виразності.

Таким чином, можна помітити тенденцію до визначення словесної творчості що є універсальним засобом самовираження малюка, з допомогою якого він підсвідомо надає вихід своїм переживанням, страхам, почуттям, темним пристрастям, звільняється від цього, зміцнює свій дух мрією, надією що зможе сам все подолати. Тільки у вільній словесній творчості дошкільник показує рівень мовленнєвої компетентності, вміння творчо, правильно використовувати мову в різних життєвих ситуаціях.

Творчі процеси у мовленні дошкільників, на думку науковиці (Н. Гавриш) [28], втілюються у різних формах – словотворчості, словесній творчості, мовленнєвотворчій діяльності, мовленнєвій творчості, які відрізняються масштабами, націленістю, рівнем прояву. Мовленнєвотворча діяльність малюків підсилюється потребою в самовираженні, прояву через мовлення власних вражень, почуттів, уявлень, образів уяви, що навіяні сприйманням художніх творів та довкілля. Структура мовленнєвотворчої діяльності є такою: мотиваційний компонент, задум-план, асоціації, образи уяви, що спрямовують творчий процес, певна сукупність мовленнєвих дій, результат-продукт. Мовленнєвотворча діяльність розглядається Н. Гавриш як складник всіх видів дитячої діяльності (гри, театралізації, спілкування малювання, конструювання), одержання кінцевого результату не є обов'язковим. Ігровий або літературний мотив, емоції, що вплинули на дитину від сприймання художнього

твору, життєвої ситуації може бути поштовхом для виникнення задуму, зміни, збагачення сюжету гри, малюнка, будови, власної казки тощо.

Мовленнєва творчість - це „ діяльність, творча за своєю природою, у якій дитина відбиває почуття, уявлення, образи уяви, що нав'язані художніми творами, враження, сприйманням докільля через складання різних типів зв'язних висловлювань ” [28, с. 79]. Н. Гавриш вважає, що „необхідною передумовою оволодіння логікою, розвитку творчого мислення, уяви та інших психічних процесів - є здібність мозку дітей самостійно створювати різні тексти ” [28, с. 79]. Авторка підкреслює важливе значення мовленнєвої творчості - як засобу культуротворозасвоєння, що полягає в можливості задовольняти потребу в самореалізації та самоствердженні. Вважаємо, що виражати свій внутрішній світ допомагають дитині прояви творчості в мовленні, засобами мови. Також допомагають перетворювати внутрішнє, суб'єктивне у зовнішнє, об'єктивне, що стає доступним для сприйняття. У мовленнєвотворчій діяльності за допомогою художніх творів та вражень від навколишнього у дошкільника виникає здатність до рефлексії, „примірювання” до себе різних образів, типів, уміння відчувати їхні переживання, обирати свою позицію у проживанні різних ситуацій. Під час колективної творчості діти дошкільного віку набувають уміння оцінювати чужі й власні дії, і це, звісно, полегшує соціальну адаптацію дітей, збагачує їх емоційно-чуттєвий досвід, а також формує відчуття духовної гармонії. Мовленнєва творчість сприяє тому, що дошкільник може наблизитися до світу прекрасного та отримати естетичне задоволення.

Отже, можна зробити висновок, що проблема словотворення як механізму оволодіння словниковим багатством, є досить актуальною на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти, так як уміння володіти досконало рідною мовою є важливим засобом самовираження особистості, впливу на інших осіб, досягнення мети у громадському й особистому житті. Дошкільний вік характеризується піком дитячої словотворчої активності, неусвідомленим узагальненням словотвірних моделей, запозичених із мовлення дорослих, відтворенням

уявлень, емоційного стану, художньої фантазії під впливом літературних образів, естетичних переживань.

1.3. Дослідження проблеми словникової роботи в закладах дошкільної освіти у сучасній теорії лінгводидактики

З аналізу вивченого матеріалу можемо сказати, що проблема розвитку словника вивчалась багатьма вченими, психологами, психолінвістами, лінгводидактами у різні часи. Вони досліджували особливості розвитку словника дошкільників, процесуальні та змістові аспекти проведення словникової роботи в закладах дошкільної освіти за основними її напрямками.

Словникову роботу розглядаємо як спеціально організовану діяльність, яка спрямована на виховання уваги дошкільників до змістової сторони слова та мовлення взагалі, розуміння і пояснення значення слів, на активізацію, розвиток та збагачення словника із використанням інтерактивних технологій, методів, прийомів.

У трактуванні, лінгводидактика – „термін, що вживається на позначення функціональної частини методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв’язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції” [66, с. 7].

Тільки в роки незалежності України вчені почали звертатися до терміна „українська лінгводидактика”. На думку М. Пентиліук „українська лінгводидактика” – це наука, що досліджує принципи, зміст, форми, засоби і способи навчання рідної і державної української мови. Лінгводидактика, як і навчання мови спирається на загальнодидактичні засади, але має низку особливостей, джерелом яких є згадані вище документи, і спирається на запропонованими вченими концептуальні засади. До найважливіших концептуальних засад відносимо такі:

– в усіх типах середніх і вищих навчальних закладів, українська мова як рідна і державна, є засобом розвитку мовної особистості і національно свідомого громадянина України;

– вивчення української мови сприяє вихованню мовної особистості – особи, яка любить, знає і береже свою рідну мову, ставиться з повагою до неї як до мови своєї держави, вміє володіти її виражальними засобами, користується нею у своїй професійній діяльності а також у повсякденному житті.

– оволодіння такими видами мовленнєвої діяльності як читання і письмо, аудіювання, говоріння, сприймання і продукування мовлення сприяють формуванню й розвитку мовної особистості ;

– навчання рідної мови відбувається у компетентнісному, особистісному, функціонально-стилістичному, когнітивному, комунікативно-діяльнісному, та інших аспектах;

– мовна освіта як навчально-виховний процес забезпечується ефективним використанням традиційних та інноваційних технологій;

– навчання рідної мови ґрунтується на українознавство, етнопедагогіку, етнопсихологію, етнологію та етнокультурологію.

Стрімкому розвитку української лінгводидактики сприяють не тільки ті зміни, що сталися в нашій країні, але й бажання науковців досліджувати її проблеми, розуміння необхідності наукових пошуків.

Збагачення, уточнення та активізація словникового запасу є триєдиною метою розвитку словника дошкільників. На рис. 3.1 подано ключові напрями словникової роботи, такі як: уточнення значення слова та його засвоєння, збагачення та кількісне накопичення словника; діти розуміють пряме та переносне значення слів, синоніми та антоніми; багатозначні слова; систематизація словника: тематичні поняття, родові, видові; виховання дослідного інтересу до слова; активізація лексичного багажу; виховання прагнення говорити літературною мовою.

Рис. 3.1. Напрями словникової роботи

Метою кількісного підкріплення є насичення словникового запасу найуживанішими в українській мові іншомовними словами. Уточнення значення слів і словосполучень вирішує такі завдання: вироблення навичок правильного і доречного вживання слів у різних комунікативних ситуаціях; навчання учнів розуміти слова зі схожими значеннями і функціями та доречно і правильно їх вживати. Активізація словникового запасу вирішує наступні завдання. Активізація вживання образних виразів, фразеологізмів та алюзій. В рамках напряму розвитку поваги до рідної мови планується збагачення словникового запасу новими художніми та поетичними виразами, порівняннями, образними словосполученнями та звуконаслідуваннями. (А. Богуш, Н. Гавриш) [15; 29].

А. Ількова справедливо зазначає, що існує різниця між розумінням значення слів і речень (прислів'їв). Щоб зрозуміти речення, необхідно розуміти значення слів, що містяться в ньому, і розуміти подвійний контекст - мовний і немовний. Експериментальне навчання відбувалося за дидактичною моделлю, розробленою з метою розвитку розуміння прямих і метафоричних значень слів та алегоричного змісту прислів'їв і приказок. Модель включає чотири взаємопов'язані етапи: ознайомчо-орієнтовний (пропедевтичний), операційно-пізнавальний, діяльнісний та оцінно-результативний. Перший етап навчання мав на меті розширити уявлення дітей про піджанри мовної передачі. Однак робота на цьому етапі була обмежена трьома заняттями та тематичною розвагою.

Другий етап навчання спрямований на розвиток розуміння лексико-семантичних зв'язків між мовними символами, притаманних прислів'ям та ідіомам. Прислів'я та ідіоми згруповані за тематичними, художніми, логіко-тематичними та іншомовними групами. Окрім засвоєння елементів, з яких складаються слова, акцент робився на знаходженні зв'язків між словами при порівнянні об'єктів та виявленні подібностей і відмінностей між ними. Третій етап стосувався використання прислів'їв-містків у різних видах діяльності (навчально-мовленнєвій, ігровій, художньо-мовленнєвій, побутовій та дозвілєвій) з дітьми старшого дошкільного віку. Використання прислів'їв та

приказок було пов'язане з контекстом діяльності та співвідносилося з логікою стосунків чи ситуації. Основним методом роботи була інтерпретація прислів'їв та приказок як фразеологічних одиниць, що не підпорядковуються правилам формування мовного значення. Четвертий етап навчання був спрямований на визначення лексико-фразеологічної компетентності дітей у використанні прислів'їв та приказок у самостійному мовленні. [42].

Особливістю експериментальної методики Н. Луцан для активізації та розширення словникового запасу був добір ігрових та лексичних тем, пророче тлумачення їх семантичної сутності та візуалізація слів на етапі введення лексики. Засобом активізації засвоєння лексики було пояснювальне мовлення. Оптимальними для навчання дітей виявилися такі педагогічні умови планування українських народних ігор протягом року відповідно до мовного завдання; об'єднання ігор за тематичним принципом закріплення лексики; створення емоційно насичених комунікативних ситуацій перед діалогом; розв'язання комплексних завдань з лексичної роботи та розвиток зв'язного мовлення під час ігор; розвиток набутих мовних знань і навичок у нових комунікативних ситуаціях. [53].

Темою дисертації Л. Алексєєнко-Лемовської є питання збагачення словника дітей старшого дошкільного віку в театральній-ігровій діяльності. Дослідницею запропоновано модель збагачення словника дітей старшого дошкільного віку в театральній-ігровій діяльності. Модель реалізовувалася послідовно у три етапи (ознайомлення, активності та самостійності) та у чотирьох основних сферах: мовленнєвій, театралізованій, ігровій та трудовій. Для кожного етапу були сформульовані мета, завдання, педагогічні умови та види діяльності зі збагачення словника дітей старшого дошкільного віку. Робота на кожному етапі була тісно пов'язана з трьома аспектами театральній-ігровій діяльності: театралізованою виставою, театралізованою грою та театралізованою працею. Метою першого етапу (вступного) було збагачення та активізація словника дітей старшого дошкільного віку. На першому етапі реалізовувалася педагогічна умова створення наочно-ігрового середовища. На

другому етапі, діяльнісному, реалізовувалися дві педагогічні умови. Це: включення в процес театралізації емоційно-експресивних, візуально-мовленнєвих засобів взаємодії; взаємодія різних видів дитячої художньо-мовленнєвої діяльності. Метою цього етапу є збагачення та уточнення словникового запасу. Третій етап роботи був спрямований на активізацію та якісне збагачення словника дітей. На третьому етапі були реалізовані наступні педагогічні умови театральності-трудова спрямованості. [1].

Отже, проблема навчання дітей лексики знайшла своє відображення в численних дослідженнях сучасних науковців. Зокрема, досліджено такі аспекти словникової роботи з дітьми дошкільного віку: особливості формування та розвитку словника дітей, особливості засвоєння семантики слів, уточнення та розширення значення відомих слів у певному контексті, використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів. Питання розвитку словника у дітей старшого дошкільного віку потребує подальшої розробки та систематизації.

СЛОВНИКОВА РОБОТА ТА РОЗВИТОК СЛОВНИКА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Діагностика стану словникової роботи в закладі дошкільної освіти

У цьому розділі розкрито особливості організації словникової роботи в дошкільних навчальних закладах, що стосуються оцінки таких аспектів: ступінь обізнаності вихователів щодо закономірностей лексичного розвитку дошкільників і володіння методикою словникової роботи; розмаїття засобів словникової роботи; вивчення дидактико-методичного забезпечення; визначення рівня мовленнєвої культури вихователів; оцінки рівня розвитку словника дітей старшого дошкільного віку; проаналізовано плани навчально-виховної роботи вихователів старших груп дошкільних навчальних закладів.

У цьому розділі визначено особливості організації словникової роботи в закладах дошкільної освіти. В його основу покладено такі аспекти: уявлення педагогів про закономірності розвитку словника дітей дошкільного віку та ступінь оволодіння методами словникової роботи, різноманітність засобів словникової роботи, вивчення теоретико-методичного забезпечення, визначення мовно-культурного рівня педагогів, оцінювання рівня сформованості словника дітей дошкільного віку та аналіз планів навчально-виховної роботи вихователів старших груп в закладах дошкільної освіти.

Метою констатувального етапу було з'ясування стану словникової роботи з дітьми в сучасній практиці закладу дошкільної освіти.

Експериментальна робота проводилась у закладі дошкільної освіти ЗДО №33 «Оселя талановитих». Мета констатувального етапу – з'ясування стану словникової роботи з дітьми в сучасній практиці закладу дошкільної освіти. Означена робота здійснювалась у таких напрямках: анкетування вихователів закладу дошкільної освіти; аналіз планів навчально-виховної роботи; аналіз занять для виявлення характеру словникової роботи з дітьми.

У рамках констатувального експерименту ми працювали з педагогічними працівниками, щоб з'ясувати, чи знають педагоги про методика розвитку словника дітей дошкільного віку, чи існує система роботи з розвитку словника дітей старшого дошкільного віку, чи піднімаються питання організації та проведення словникової роботи на педагогічних нарадах а також частота проведення таких нарад. Цікавили також форми керівництва словниковою роботою (тематичні) та їх кількість. Це було зроблено шляхом вивчення передового педагогічного досвіду та аналізу розкладів занять і навчальних планів.

Проаналізуємо результати анкетування вихователів закладу дошкільної освіти. Мета анкети - виявити уявлення про сучасні методики словникової роботи з дітьми дошкільного віку, ефективні методи та прийоми словникової роботи, частоту планування словникової роботи, оцінку рівня розвитку словника, труднощі, що виникають у процесі організації та проведення словникової роботи. (див. додаток А).

На перше запитання анкети "Які сучасні технології словникової роботи з дітьми дошкільного віку Вам відомі?" 12% респондентів змогли назвати такі новітні технології, як мультимедіа, комп'ютери, інформаційні технології та інтерактивні технології. 57% дошкільних педагогів чули про новітні технології, але зазначили, що не знають про них детально і не практикують їх. Про новітні технології сказали, що чули про них, але не знають про них детально і не застосовують на практиці, а 28% респондентів відповіли, що використовують традиційні методи роботи з розвитку словникового запасу. На запитання "Назвіть, будь ласка, ефективні методи та прийоми словникової роботи ": 24% педагогів назвали використання дидактичних ігор як ефективний метод, а 28% респондентів додали також використання наочних посібників у словниковій роботі. Лише 14% вихователів визначили творчі мовленнєві завдання, які базуються на художніх текстах і діях з предметами. Відповідаючи на третє питання, вихователі відзначили, що планують лексичну роботу на всіх заняттях. 37% вихователів не змогли відрізнити словникову

роботу від організаційно-виконавчих прийомів. Вважається, що рівень розвитку словника у старших дошкільників збільшується на 13%, що пов'язано зі стабілізацією розумового розвитку. Крім того, 43% вважають, що вимоги програми та вік дитини відповідають їхнім групам; однак лише один із кожних чотирьох педагогів повідомив, що не вміє діагностувати дітей дошкільного віку та нехтує аналізом стану їх власного мовного розвитку. Відповідаючи на наступні запитання, всі респонденти могли вибрати дитину зі своєї групи, яка, на їхню думку, має багатий словниковий запас, і пояснити чому. Деякі вихователі (33%) визнали важливість оточення, 47% вважали це природною тенденцією, а 20% пояснили, що їхня робота призвела до високого рівня розвитку словникового запасу.

У відповідь на запитання "З якими труднощами ви стикаєтесь в організації словникової роботи з дітьми? Якої допомоги ви потребуєте?" 14% вихователів зазначили, що взагалі не відчувають труднощів в організації словникової роботи; 37% респондентів відзначили бідність словникового запасу та низький рівень мовленнєвої активності на заняттях; 11% опитаних зазначили, що сьогодні, зважаючи на високий відсоток дітей з мовленнєвими труднощами, усім дошкільним навчальним закладам дошкільної освіти потрібні логопеди; 5% фахівців дошкільної освіти зазначили, що слід організовувати більше відкритих занять, змагань між педагогами та зустрічей для висвітлення актуальних питань. 32% педагогів зазначили, що проблеми у вивченні лексики пов'язані з фізіологічними та психологічними особливостями цього покоління дітей, а саме з гіперактивністю.

Словникова робота здебільшого проводиться вихователями у формі словникових ігор, бесід, запитань та відповідей, а також лексико-граматичних вправ. Аналіз відповідей вихователів показує, що більшість з них розуміє необхідність приділяти більше уваги організації словникової роботи з дітьми. Певні проблеми спричинені не лише низьким мовним розвитком дітей старшого дошкільного віку, а й недостатньою обізнаністю педагогів із сучасними методами та прийомами розвитку словника дітей дошкільного віку.

Лише 25% респондентів відповіли, що проводять бесіди чи інтерв'ю з батьками для співпраці, тоді як 75% вихователів зазначили, що проводять власну роботу, спрямовану на розвиток та збагачення словникового запасу. Таким чином, аналіз відповідей свідчить про те, що працівники закладів дошкільної освіти рідко співпрацюють з батьками та сім'ями. І це при тому, що вихователі усвідомлюють вплив батьків на розвиток словникового запасу дітей. Діти конструюють власну мову відповідно до того, що вони чують навколо себе. Щодо мовної культури батьків, то педагоги звертають увагу на те, що батьки, які часто займаються освітою, культурою та розвитком, інколи проводять з дітьми мінімум часу; на думку В. Мухіної, наслідуючи (ідентифікуючи себе) своїх батьків або інших близьких людей, діти несвідомо виробляють свій стиль спілкування, - каже вона.

Останнє запитання: "Як ви визначаєте обсяг лексики, яку має засвоїти ваша дитина під час вивчення лексики?". На це питання 65% респондентів відповіли, що використовують мінімальний словник, але редагують його, спираючись на власну інтуїцію, яку потім використовують для перевірки діапазону словникового запасу за віком і темами. З іншого боку, 26% педагогів не користуються тематичними словниками і покладаються на власний досвід; 9% респондентів вагалися з відповіддю, оскільки вважають, що не зможуть користуватися тематичними словниками, якщо не знатимуть обсягу лексики. Згідно з отриманими даними, педагоги здебільшого не знайомі з новітніми технологіями розвитку словника дітей дошкільного віку і мають великі труднощі в розумінні суті поняття "технологізація освітнього процесу". Вони також плутають поняття "система роботи", "методика", "технологія", "модель", "метод", "прийом" і "форма навчання".

Більшість педагогів зазначили, що планують словникову роботу на заняттях з розвитку мовлення, іноді на заняттях з образотворчого мистецтва та праці. У більшості випадків словникова робота відбувається на заняттях або в індивідуальній роботі.

Педагоги зазначили, що їм необхідна методична допомога для використання сучасних технологій словникової роботи з дошкільниками. Співпраця з сім'ями щодо вивчення лексики в основному обмежується підготовкою до свят (вивчення віршів та листів).

Результати анкетування засвідчили низький рівень теоретичної підготовки (відсутність чітких уявлень про зміст словникової роботи, невміння судити про рівень словникового розвитку дітей старшого дошкільного віку), а також достатній рівень практичної підготовки педагогів (широке використання традиційних методів, дидактичних ігор та вправ). У роботі також показано труднощі, з якими стикаються педагоги закладів дошкільної освіти під час навчання лексики: брак знань про сучасні методики навчання лексики у сфері життєдіяльності дітей, змішання понять "система навчання", "методи", "прийоми", "моделі", "способи", "методичні прийоми", невміння добирати ефективні методи і прийоми навчання лексики, недостатнє володіння методикою навчання лексики.

2.2. Характеристика рівнів розвитку словника дітей старшого дошкільного віку

Вчені з різних точок зору характеризують рівень розвитку словникового запасу дітей. Спочатку визначаються критерії оцінки стану лексики в контексті розуміння й активного мовлення (вимова, лексика, граматична правильність мовлення – А. Богуш, К. Крутій). За іншими підходами науковці характеризують мовленнєві особливості як такі, що відповідають кінцевій меті навчання дітей дошкільного віку рідної мови – формуванню культури мовлення (як системи вимог до використання мови в мовленнєвій діяльності) – уміння говорити (і писати) правильно, обирати мову та виражати Засоби залежать від мети та ситуації спілкування: граматична правильність (К. Крутій), нормативність, адекватність, логічність (А. Богуш), різноманітність, насиченість, естетичність (О. Амацьєва, О. Трифонова), образність (Н. Гавриш), чистота, придатність [50; 16; 82; 29].

Тому в дослідженні Ю. Руденко визначено такі критерії та показники: показники наявності лексико-семантичних засобів у мовленні та вживання метафоричних слів у мовленні, лексичне наповнення усних висловлювань текстів казок, з показниками - усні висловлювання, Питома вага щоденних, загальноживаних і виразних слів в описі, переказі, діалозі; доцільність уживання метафор у мовленні та вказівки на вживання модифікаторів, метафор, гіпербол, персоніфікацій, метонімії, метафори, синекдохи, і порівняння в мовленні; у мовленні Використання синтаксичних прийомів, у тому числі використання зачинів казкових, кінцівок, віршів і словесних повторів. [75].

С. Макаренко запропонував два критерії оцінки розвитку словникового запасу в образотворчому мистецтві: змістовний (багатство словника; розуміння і тлумачення значення слів і словосполучень на основі змісту зображень і розуміння спеціальних термінів художньої діяльності, їх значення) . Рефлексія за допомогою образотворчої діяльності; точність і доцільність слововживання; значення картинок) і виразність (інтерес до

мовлення і слова під час образотворчої діяльності; образність лексики з точки зору розуміння та використання дітьми образних засобів; емоційність) мовленнєва виразність; експресивна сила картинки). Таким чином одночасно зі змістом словника можна оцінювати зміст словесного висловлювання та рівень виразності малюнка. [55].

В інших дослідженнях критерії та показники оцінювання розвитку словникового запасу дітей визначено з урахуванням особливостей їх розвитку, але окремо універсальних стандартів оцінювання словникового запасу ще не запропоновано. На нашу думку, це можна пояснити стрімкими змінами в розвитку дитини в ранньому і дошкільному віці, різними видами діяльності, які обслуговує мовлення, і впливом оточення дитини на зміст мовлення.

Беручи до уваги, що ці методи впливають на визначення основних критеріїв (тобто ознаки, критерії, які використовуються як основа для класифікації, загальні показники для розвитку систем, ознаки, на основі яких... щось оцінюється; міри судження, оцінка будь-якого явища). При оцінці словникового запасу нашого дослідження враховується, що його лексикон містить набір слів і словосполучень, виразів, які дозволяють розуміти інших і бути зрозумілим самому під час мовленнєвої діяльності. З іншого боку, оскільки мова і її лексичний склад відрізняють одну дитину від іншої, вона виділяє себе як особистість, особистість, виявляючи свій ціннісний і загальнокультурний, освітній рівень.

З урахуванням діагностичних напрямів: 1) активної лексики (вживання) і пасивної лексики (розуміння дитиною слів), 2) якісно-кількісного лексичного складу визначено критерії та показники рівня розвитку словника дошкільнят: мотивація, когнітивний зміст. , вираз -оцінити.

Мотиваційний критерій із показниками:

- цікавиться значенням слів;
- активне слововживання;
- прагнення до словотворчості та слововаріння.

Когнітивно-змістовий критерій із показниками:

- точність слововживання;
- кількість і якість слів, які вживають діти в предметних групах;
- розуміння значення слів і вміння їх інтерпретувати.

Експресивно-оцінний критерій із показниками:

- у мовленні з'являються метафоричні вислови, прислів'я, прислів'я, виразні слова;
- оцінювати один одним правильність вживання лексики;
- оцінка правильності свого словникового запасу.

Для кожного виявленого критерію та показника підбирається діагностична методика за темами: «Пора року», «В магазині», «Я», «Спорт», «Квіти», «Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки», «Дружба», «Подорожі», «Кар'єра». Рукоділля», «Іграшки» Пропоновані завдання передбачають створення стимульованих мовленнєвих ситуацій (за художніми текстами, малюнками, за зразками), тематичного спілкування (бесіди, багатомовні), міжособистісного спілкування (дружні розмови), не - стимулювання мовлення (ігрова діяльність), рівень повсякденного спілкування (завдання, дії). Мовні здібності дітей оцінюються за 5-бальною шкалою.

Для старших дошкільнят із середнім розвитком словника характерні стійкий інтерес до значень слів, ініціатива у слововживанні, бажання словотворити і змінювати слова. Ці діти дуже акуратно вживають слова у своєму мовленні, у словнику до кожної запропонованої теми є не менше п'яти слів із різними частинами мови. Діти виявили здатність розуміти та тлумачити прямі значення слів, але їм було важко тлумачити переносні значення. У мовленні дітей присутні метафори, прислів'я, прислів'я (1-2), виразні слова, вони вміють оцінювати правильність вживання слів іншими, але не вміють оцінювати своє вживання.

Для дітей нижче середнього рівня характерний стійкий інтерес до значення слів, словник нараховує до трьох слів різних частин мови на кожну запропоновану тему. Старші дошкільники розуміють значення слів і вміють їх

тлумачити, метафоричні вирази і скоромовки зустрічаються в їх мовленні рідко. Діти виявляли мало ініціативи у слововживанні та уникали виконання завдань на словотворення та словозміну. Мовлення таких дітей не характеризується точністю слововживання і виразністю словника, вони не вміють оцінювати мовлення оточуючих і самооцінювати правильність використання ними лексики.

Діти з недостатнім рівнем розвитку словника характеризуються нестійким інтересом до значень слів, безініціативністю у слововживанні, прагненням до словотворчості та зміні слів, акуратністю у слововживанні. Словникова статистика для дітей дошкільного віку містить не більше двох слів різних частин мови на кожен запропоновану тему, діти виявляють розуміння прямого значення слів, але не завжди вміють їх тлумачити і не розуміють переносне значення слів. У мовленні дітей відсутні метафори, прислів'я, прислів'я, виразна лексика, вони не здатні оцінити правильність і самооцінку вживання чужої лексики.

Кількісні результати виконання дітьми завдань за мотиваційним критерієм наведені в таблиці. 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні розвитку словника дітей за мотиваційним критерієм (у %)

Рівні	ЕГ			КГ		
	показники			Показники		
	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	4,5	4,6	4,7	5,45	4,7	4,8
Вище середнього	9,3	9,7	9,8	10,3	10,4	10,3
Середній	11,2	10,1	10,3	10,2	10,2	10,2
Нижче середнього	36,2	37,1	36,7	35,3	35,7	35,5
Недостатній	38,5	38,5	38,6	39,1	39,3	39,2

Як видно з таблиці, вищий рівень мали 4,6% старших дошкільників експериментальної групи та 4,7% старших дошкільників контрольної групи. Серед дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи – 9,7 %, контрольної – 10,3 % – показники вище середнього. У дітей експериментальної контрольної групи середній рівень розвитку словника становив 10,3 %, а у старших дошкільнят – 10,2 %. Рівень нижче середнього мали 36,7% дітей дослідної групи та 35,5% старших дошкільників контрольної групи. Рівень виявився недостатнім у 38,6% респондентів експериментальної групи та 39,2% дітей дошкільного віку контрольної групи.

Таблиця 2.2

Результати виконання завдань за когнітивно-змістовим критерієм

(у %)

Рівні	ЕГ			КГ		
	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	7,3	7,5	7,4	6,7	7	6,8
Вище середнього	10,3	10,3	10,3	9,7	10,1	10
Середній	14,1	14	14,1	14,1	13,3	13,8
Нижче середнього	35,5	35,4	35,6	36,4	36,1	36,2
Недостатній	33,1	32,5	32,6	33	33,4	33,2

Високий рівень виявлений у 7,4% старших дошкільників дослідної групи та 6,8% дітей контрольної групи. У старших дошкільників експериментальної групи рівень вище середнього мали 10,3 % проти 10 % контрольної групи. Середні показники склали 14,1% респондентів експериментальної та 13,8% старших дошкільнят контрольної групи. Що стосується статусу нижче середнього, то в експериментальній групі частка дітей становила 35,6%, а в контрольній групі – 36,2%. Рівні були недостатніми у 32,6% старших

дошкільників дослідної групи та у 33,2% дітей контрольної групи.

Таблиця 2.3

**Результати виконання завдань за експресивно-оцінним критерієм
(у %)**

Рівні	ЕГ			КГ		
	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	4,5	4,8	4,5	4,4	4	4,3
Вище середнього	9,5	7,4	8,3	9,2	8,1	8,5
Середній	9,8	10,5	10,3	10,2	10,6	10,5
Нижче середнього	42	42,1	42,5	41,4	42,1	41,7
Недостатній	34,4	35	34,7	34,8	35,6	35,3

Проаналізуємо кількісні результати виконання завдань за експресивно-оцінним критерієм. Так, високі рівні виявлено у 4,5% дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи та у 4,3% дітей контрольної групи. Вищим за середній показник виявилось 8,3% респондентів експериментальної групи та 8,5% старших дошкільників контрольної групи. У старших дошкільників експериментальної групи середній рівень розвитку словникового запасу становив 10,3 %, контрольної групи – 10,5 %. Рівень нижче середнього мали 42,5% дітей експериментальної групи та 41,7% респондентів контрольної групи. Недостатній рівень мали 34,7% дітей експериментальної групи та 35,3% респондентів контрольної групи.

Показник: наявність у мовленні образних виразів, приказок, прислів'їв, експресивної лексики

Завдання „Продовжи прислів'я” (тематична група „Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки”)

Аналізуючи роботу дітей дошкільного віку з прислів'ями, ми відзначили, що дітям було важко продовжити прислів'я і лише деякі з них

змогли здогадатися та назвати правильну відповідь, при цьому ми помітили, що діти складали цікаві, але неправильні продовження прислів'їв.

Продовжуючи прислів'я «Краща гірка правда, ніж солодка брехня», діти дали таку відповідь: «Краща гірка правда, ніж брехня». Багато дітей відгадали слово «брехня», але не згадали його у своїх відповідях. Слово «солодкий» або інше слово, яке його описує, контрастує з «гіркою правдою». Діти сказали експериментатору, що брехати погано, а деякі сказали, що все одно навчатися брехні, тому брехати не можна. Дошкільнята відповідали, що брехня зробить рідних нещасними, тобто мама буде плакати і сердитися. Діти розповідали про те, як би їм було неприємно, якби друзі їм брехали.

Відповідь на прохання увічнити прислів'я «Хто про землю дбає, тому вона повертає» характеризується різноманітністю. Марина Д. продовжила прислів'я: «Хто про землю дбає, той батьків своїх пам'ятає». Цікавою є відповідь Софійки Ш. «Хто про землю дбає, у того чаша добра повна». Також ми записали наступне Продовження прислів'я: «Хто землю дбає, той добрий», «Хто землю дбає, з голоду не вмере». «Хто землю обробляє, той багатий урожай збере.» Більшість дітей пояснювали зміст цього прислів'я та звертали увагу на те, що потрібно добре піклуватися про своїх рідних, друзів та оточуючих, а тоді й ці люди будуть добрими до інших. Декілька дітей дошкільного віку згадали вислів: «Поводься з іншими так, як хочеш, щоб ставилися до тебе».

Аналізуючи розуміння дітьми прислів'я «Вмієш сваритися, вмій і миритися», ми помітили, що майже всі діти вміли продовжити прислів'я, але лише деякі старші дошкільники змогли пояснити зміст прислів'я та розповісти про те, як вони миряться з вашими друзями і чому ладнати важливо.

Узагальнені кількісні результати констатувального експерименту подано в табл. 4.10.

Таблиця 2.4

Рівні розвитку словника старших дошкільників (у %)

Рівні	ЕГ	КГ
-------	----	----

Високий	5,7	5,4
Вище середнього	9,4	9,7
Середній	11,6	11,5
Нижче середнього	38,3	37,9
Недостатній	35,5	35,8

Проаналізуємо результати констатувального експерименту. Вищі показники виявлено у 5,7% дітей старшого дошкільного віку експериментальної та 5,4% дітей контрольної групи. Рівень вище середнього мали 9,4% дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи та 9,7% дітей контрольної групи. 11,6% респондентів експериментальної групи та 11,5% респондентів контрольної групи були середніми. У старших дошкільників експериментальної групи показники нижче середнього мали 38,3 %, а контрольної — у 37,7 % респондентів. Рівні виявились недостатніми у 35,5% дітей дослідної групи та у 35,8% респондентів контрольної групи.

Попередні результати діагностики експериментальної та контрольної груп стали основою для організації експериментальної роботи.

РОЗДІЛ 3

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СЛОВНИКА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Педагогічні умови розвитку словника дітей старшого дошкільного віку

Аналіз різноманітних програм навчання та виховання, періодичних видань засвідчив значні потенційні можливості організації та проведення лексичної роботи в закладі дошкільної освіти. Проте спостереження за

організацією навчально-виховного процесу в дошкільних закладах дають підстави зробити висновок, що переважна більшість вихователів для організації словникової роботи використовує традиційні форми, засоби, прийоми та методи, які не сприяють підвищенню інтересу дітей до вивчення мови, що підтверджує необхідність визначення педагогічних умов навчання та розробки спеціальних методик розвитку словникового запасу дітей дошкільного віку.

Під педагогічними умовами навчання ми розуміємо зовнішні обставини, які певною мірою впливають на навчальний процес і свідомо створені педагогами для забезпечення підвищення якості освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, особливо при організації словникової роботи з дітьми.

У рамках нашого дослідження в умовах навчання розвитку словника дітей дошкільного віку було підтверджено та підкреслено: створення позитивного емоційного контексту, у якому дитина занурюється в комунікативно-мовленнєве середовище, дотримання послідовності етапів розвитку словника дітей (занурення, орієнтування, диференціація, активне використання), надання переваги індивідуальним формам словникової роботи над загальногруповою словниковою роботою, інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності (художні виступи, навчальні виступи, мовленнєві ігри); взаємодія закладів дошкільної освіти та родини у розвитку словника дітей. Розглянемо сутність кожної з визначених педагогічних умов.

Створення позитивного емоційного контексту, у якому дитина занурюється в комунікативно-мовленнєве середовище. Вважаємо, що необхідно вивчати такі методи, види і форми навчання, щоб забезпечити максимальну концентрацію, довшу зосередженість на об'єкті пізнання. До них відноситься занурення як метод.

У дошкільному віці засвоєння будь-якої інформації відбувається безпосередньо з проявом певних емоцій. Водночас ефективність засвоєння навчальних матеріалів залежить від того, наскільки сприятливе емоційне

оточення дитини. Найбільшими характерними для дітей дошкільного віку є емоційна нестійкість, яскраві емоції, імпульсивність емоційного прояву. Усе це визначає напрямок роботи у навчанні дітей дошкільного віку – емоційне задоволення в житті дітей та допомога в розумінні емоцій та їх регуляції.

Створення позитивного емоційного контексту означає організацію простору та використання обладнання для психічного здоров'я та розвитку дитини; організацію емоційно-розвивального середовища в групі; зовнішнього середовища; різноманітні мовленнєві заняття – з використанням ігор, сюрпризів, вправи емоційної гімнастики для дошкільнят.

Важливо створити позитивний емоційний контекст у групі. Часто він формується ще до початку заняття і повинен зберігатися до кінця заняття. Однак під час заняття емоційний фон може змінитися. Від цього залежить самопочуття дітей, їх інтерес до предмету або особистості вихователя, оцінка їхньої діяльності, емоцій, поведінки та самопочуття вихователя. Є кілька основних факторів, які допомагають додати емоційності заняттям і принести радість дітям.

1. Атмосфера в групі на занятті та ставлення вихователя значною мірою впливають на емоційний фон. Важливо, щоб дії педагога були точними, зрозумілими і поєднувалися з усмішками, словами, які заохочують дітей до успіху, і словами підбадьорення, коли їм щось не вдається.

2. Застосування ігор і змагань часто викликає у дітей сильні емоційні реакції в силу їх психологічних особливостей. Поширеною формою діяльності старших дошкільнят є гра. Це не тільки розвага, а й спосіб розвитку (вікові особливості). На заняттях зі старшими дошкільниками важливе значення має використання сюжетно-ігрової тематики, при цьому педагоги створюють для дітей конкретні сюжети ігрової діяльності, впроваджують у зміст занять програмні навчальні матеріали. Застосовуючи цей метод, педагог повинен сам стати учасником гри, повірити в достовірність створюваних ним образів і виконати відповідну сюжетну роль. Для дітей старшого дошкільного віку варто використовувати все більш реалістичних ігор. Ігри відіграють важливу

роль у житті дітей. Вони є її природним станом, потребами організму дитини, створюють позитивний емоційний фон, при якому всі психологічні процеси протікають найбільш активно. У грі розкриваються не тільки особистісні здібності та особистісні риси дитини, а й формуються певні якості особистості.

3. Різноманітність методів і прийомів навчання, оптимізація навчального навантаження дітей.

Забезпечення занурення дітей у комунікативний та мовленнєвий контексти ефективно впливає на процес розвитку словникового запасу дошкільників. Т. Піроженко вважає, що комунікаційно-мовленнєвий розвиток є передумовою розвитку особистості дитини, її здатності вчитися цивілізованої людської поведінки в процесі активної взаємодії з дорослими та однолітками, сприяє розширенню світогляду дитини, оволодінню соціальним досвідом, впливає на розвиток емоційно-вольової сфери, формування провідних видів діяльності, в першу чергу залежить від спілкування дорослих, особливо батьків. Спілкування з ними забезпечує збагачення змісту свідомості дитини, що визначає її структуру, розвиток індивідуальних психологічних процесів, особистості, свідомості та самосвідомості. [68].

Дитина є центральною фігурою освітнього процесу – мовленнєва особистість. У роботі з дітьми дошкільного віку триває пошук природовідповідних компонентів середовища, які б сприяли повноцінному становленню мовленнєвої особистості. Основою розвивального середовища для формування мовленнєвої особистості є створення доброзичливої атмосфери та надання дітям довірливого, доброзичливого ставлення до мовленнєвої діяльності і право на допущення помилки. Першою і найважливішою складовою успішного процесу є насиченість мовленнєвого середовища, в якому дитина постійно чи тимчасово стикається зі зразками рідної мови. Дитина може стати представником і рівноправним членом людства лише під впливом мовлення оточуючих.

Саме слова дорослих впливають на мовлення дітей, ми вважаємо наслідування важливим методом і способом навчання говорити. Через

наслідування дитина сприймає і засвоює єдино правильну і незмінну для оточення форму мовного спілкування. Варіативність виникає тоді, коли діти виходять із сімейного середовища і починають спілкуватися з іншими дітьми та дорослими. Це початок набуття життєвого досвіду. Погана сформованість або збереження навичок рідної мови та передчасне опанування іншої мови можуть уповільнити інтелектуальний розвиток дитини. Це змушує дорослих, які знаходяться поруч з дитиною, використовувати зразки рідної мови не тільки в спілкуванні з дитиною, але і в спілкуванні один з одним, тим самим свідомо визначаючи час коли дитина починає вивчати інші мови. Середовище буде комфортним і розвиваючим для дитини, якщо вона матиме можливість для мовленнєвої та комунікативної діяльності. Тому педагоги повинні наповнювати життя дітей видами і формами дитячої діяльності, емоційними подіями, фактами, оскільки емоції є основою психічного розвитку дитини, давати дітям можливість самостійно визначати час і тривалість спілкування з дорослим; перемижувати розширення партнерів у спілкуванні з усамітненням; брати до уваги успіхи та невдачі дитини в попередній мовленнєвій діяльності; визначати обсяг, час, місце та інтенсивність мовленнєвої діяльності як самостійних сегментів або компонентів інших видів діяльності дітей (пізнавальної, музичної, рухової, образотворчої), прогнозує взаємовплив і складність сфер життя дітей, які мають мовленнєвий каркас або основу для мовлення.

Спілкуючись з однолітками та дорослими, діти збагачують свій словниковий запас, уточнюють значення слів. Спостерігається перехід від пасивного до активного словника. Діти старшого дошкільного віку вправляються у мовному спілкуванні, виправляють помилки один одного. Занурення дітей у комунікативно-мовленнєве середовище складається з двох модулів: організації комунікативних контактів у системі «педагог-дитина» та «дитина-дитина» та формування передумов мовленнєвого розвитку. Метою організації комунікативних контактів є створення умов для діалогу та активізація словникового запасу дітей дошкільного віку (уміння уважно

слухати, планувати словесні висловлювання, використовувати різноманітну лексику, мовні засоби передачі думок) і засобів його реалізації. Одним із компонентів мовленнєвого середовища цілеспрямоване навчання рідної мови. Тому ефективність занурення дитини в україномовне середовище залежить ще й від правильної мови дорослих, адже чужі слова мають слугувати для дитини прикладом. Однією з відмінних рис дітей є те, що вони наслідують словниковий запас і мову оточуючих, переймаючи не тільки тонкощі вимови, слововживання і структуру фраз, але й недоліки та помилки мовлення дорослих.

На першому (збагачувально-відтворювальному) етапі впровадження моделі розвитку словникового запасу дошкільників були реалізовані певні умови навчання. Перегляд театральних вистав, читання літератури, активне слухання можуть підвищити емоційність дітей і спрямувати їх на активне використання словників у різних видах діяльності.

Дотримання послідовності етапів розвитку словника дітей (занурення, орієнтування, диференціація, активне використання), надання переваги індивідуальним формам словникової роботи над загальногруповою словниковою роботою.

Оволодіння рідною мовою як способом та засобом спілкування і навчання є одним із найважливіших надбань дошкільнят. Сензитивним періодом для засвоєння мови є дошкільний вік: якщо оволодіння рідною мовою не досягло певного рівня до 5-6 років, цей шлях, як правило, не буде успішно пройдено на наступному віковому етапі.

Невід'ємною властивістю слова як одиниці мови є його значення. Розуміння людиною різних значень слів розвивається багато років, тому необхідно знайомити дітей з різними значеннями одного слова, щоб забезпечити семантичну точність його вживання. Розвиток у дитини вміння вживати слова і словосполучення відповідно до контексту та мовних ситуацій сприяє розвитку вміння вільно обирати мовні засоби при побудові зв'язних речень, вільно вживати слова та пов'язувати їх за змістом.

Діти засвоюють словесні назви (найменування) предметів у міру ознайомлення з навколишньою дійсністю. Проте словниковий запас дітей дошкільного віку потребує не лише кількісного зростання, а й якісного вдосконалення (уточнення значень слів, семантичної точності у вживанні синонімів, антонімів, багатозначності, розуміння метафоричного значення). Одним із основних завдань словникової роботи є збагачення, розширення й активізація словникового запасу, яка ґрунтується на введенні в мовну свідомість дітей тематичних словосполучень, синонімічних рядів, антонімічних пар і полісемії.

Процес засвоєння словника дітьми проходить чотири послідовні етапи: занурення, орієнтування, диференціація та активне використання. На першому етапі створіть мовне середовище, щоб діти могли поступово занурюватися в нього. Постійно чує навколо себе українську, уважно прислухається. На другому етапі – орієнтаційному – дитина починає розуміти значення слів. На третьому етапі - диференціації - дитина чітко розуміє і вміє інтерпретувати значення слів і порівнювати звучання одних і тих же слів у різних мовах. Четвертий етап – активне використання слів у власному мовленні. Поетапна побудова експериментальної моделі розвитку словника дітей дошкільного віку безпосередньо пов'язана з етапами розвитку словника дітей: занурення, орієнтування, диференціації, активного використання. На етапі занурення розвиток словника дітей відбувається за допомогою театралізованих вистав за мотивами художніх творів, на етапі орієнтування діти відтворюють невеликі літературні сюжети, на етапі диференціації старші дошкільники беруть участь у складанні та виконанні підготовки сценаріїв, під час етапу активного вживання, старші дошкільники вільно вживають українські слова у власному мовленні. Реалізувати визначену педагогічну умову на кожному етапі моделі розвитку словника дошкільника вдалось за допомогою використання таких методів і прийомів: активне слухання, читання художніх текстів; перегляд драматичних вистав; навчальні словесні ігри; коментування малюнків; сюжетно-рольові ігри.

Інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова). Для сучасної дошкільної освіти характерне здійснення інтеграції як необхідної умови формування у дитини цілісної картини світу. Це пояснюється тим, що в більшості випадків односпрямованих занять різних частинах навчальної програми призводять до того, що діти мають фрагментовані знання та уявлення про багато тем і явищ.

Інтеграція — це об'єднання в ціле різних елементів (частин), які проникають один в одного для повного розкриття загального поняття, процесу, явища. У навчальному словнику «інтеграція» — це «аспект процесу розвитку, пов'язаний з об'єднанням раніше розрізнених частин і елементів у ціле. Інтеграція характеризується збільшенням кількості та інтенсивністю зв'язків і взаємодій між елементами, їх розташування та самоорганізація утворюють якусь загальну структуру та виявляють нові властивості».

Н. Гавриш у своїй праці, присвяченій вивченню організаційно-поведінкових особливостей сучасних занять, провела детальний аналіз інтеграційного процесу сучасної дошкільної освіти:

- інтеграція – процес або стан реконструкції шляхом відновлення, доповнення, об'єднання в ціле раніше ізольованих частин; результат інтеграції або дії, що призводять до цього результату;
- інтегратор – чинник, відповідник, пристрій для інтегрування;

- інтегральний – цілісний, неподільний стан, пов'язаний інтеграцією або певним способом пізнання;

- інтегративний – процес досягнення зовнішньої та внутрішньої, змістовної та процедурної інтеграції;

- інтегрований – повний стан без внутрішніх протиріч, заданих ззовні;

- інтеграційний – характеристика процесу, що здійснюється за допомогою комплексних засобів;

- Інтегрування – процес знаходження цілісності через елементи;

- зінтегрувати – повна реалізація інтеграційних дій;

- інтегрувати - поступове введення елементів у задану систему за наявності домінуючих елементів [29].

Дослідники виділяють функції інтеграції на рівні міжпредметних зв'язків: розвивальна, навчальна, виховна. Інтеграційна навчальна функція полягає в удосконаленні змісту освіти та формуванні світогляду. Виховна функція реалізується через гуманізацію змісту (процес світогляду, заснований на повазі до людської гідності та турботі про добробут людини), аксіоматизацію (впровадження ціннісної теорії), екологізацію змісту (зокрема природних об'єктів та їх комплексів) у освіти. Розвивальна функція інтеграції полягає в активізації пізнавальних процесів і зміцненні логіко-метафоричних зв'язків у пізнанні.

Засобом інтеграції є «форма існування» такого змісту дошкільної освіти, як попереднє планування, навчальна програма, підручники, посібники. Інтегруючу роль у складі змісту відіграють логіко-процесуальні операції — об'єднання понять, узагальнення методів і компонентів знання: понять, законів, теорій.

Найкращим чином, розвиток словника дитини відбувається в різних видах дитячої діяльності: мовленнєво-ігрової, художньо-мовленнєвої, навчально-мовленнєвої.

Навчально-мовленнєва діяльність дошкільнят охоплює різні види мовлення (розповідь, діалог, бесіда, міркування, повідомлення) та слухання, які реалізуються на спеціально організованих заняттях розвитку мовлення. Ми визначимо які є вимоги до організації навчально-мовленнєвої діяльності.

1. Мова педагога є еталоном для дітей, головною умовою і засобом формування мови дітей. Тому його мова має бути найвищого культурного рівня: правильною, змістовною, логічною, точною, багатою, доречною, виразною, чистою.

2. Забезпечення комплексного підходу до розвитку мовлення. Під час заняття вирішуються всі завдання: граматики, фонетики, словник, зв'язна мова.

3. Під час розвитку мовлення дітей увага в основному зосереджується не на мовних засобах (лексиці, вимові, граматиці), а на змісті мовлення, тобто темі та меті спілкування. Звертається увага на зв'язність мовлення, а решта - допоміжне.

4. Забезпечити максимальну мовленнєву активність усіх дітей під час заняття. Завдяки використанню ігрових голосових ситуацій, максимально наближених до природних. Тобто змодельовати ситуацію, максимально наближену до природної. Це забезпечує цілісність сприйняття і розуміння мови дошкільниками, їхню високу мовленнєву активність.

Навчання мовлення в закладах дошкільної освіти відбувається у двох формах: вільне мовленнєве спілкування та спеціальні заняття. Особливістю занять з рідної мови є те, що вони дають можливість активізувати розумову діяльність дитини. У дошкільнят розвивається вміння слухати інших, висловлюватись, коли їх запитують, слухати і розуміти мову, якою розмовляють з кожною людиною. Діти починають регулювати свою поведінку: вчасно відповідати, стежити за відповідями друзів, обдумувати відповіді на запитання, планувати власну діяльність і дотримуватися цього плану при виконанні завдань. У вільному спілкуванні дитина може спілкуватися з вихователем або іншими дітьми протягом усього часу перебування в дитячому садку. Повернувшись додому, вона продовжує розмову з родиною.

Художньо-мовленнєвій діяльності належить важливе місце. ПіА. Богуш розглядає художньо-мовленнєву діяльність, як діяльність, пов'язану зі сприйняттям, виконанням, відтворенням літературних творів, включаючи такі компоненти: слухове сприйняття та розуміння дітьми художнього змісту творів; відтворення змісту та виконання дій; драматична діяльність; творча та імпровізаційна діяльність [15].

Мовленнєво-ігрова діяльність –це діяльність, яка вимагає застосування раніше набутих знань, мовленнєвих умінь і навичок у нових відносинах і контекстах. Під час цієї діяльності діти уточнюють і поглиблюють свої знання

на основі отриманих уявлень про предмет. Мовленнєво-ігрова діяльність базується на уявленнях про побудову ігрового сюжету, різноманітних ігрових діях з предметами, засвоєних мовленнєвих умінь і навичок. Як форма навчання дітей мовленнєво-ігрова діяльність виконує пізнавальну та розважальну функції. Однією з найважливіших функцій ігрової діяльності є функція словесного керівництва. Слова і ігрові дії гравця спрямовані на інших учасників гри. Під час гри діти використовують розмовну та монологічну мову. Саме в ігровій діяльності яскраво проявляється образ і виразність дитячого мовлення, в якому поєднуються вербальні та невербальні прояви. Мовленнєво-ігрові дії також є засобом творчого мовленнєвого самовираження (Л. Березовська) [7].

Якісними характеристиками мовленнєво-ігрової діяльності є доступність - поєднується з ігровими завданнями, точний добір мовленнєвих засобів, що повно відображають думку; довільність - високий рівень мовленнєвої діяльності та здатності до самоорганізації, відсутність мовленнєвих зразків; уміння проводити різноманітні ігри зі словесним матеріалом для виконання одного і того ж завдання, виражальні здібності – уміння викликати у свідомості дитини зорові образи за допомогою словесного матеріалу (використання метафор, порівнянь). Образне вираження, вживання конкретних словосполучень замість загальних фраз, дозволяє значно посилити вплив словесних повідомлень на дітей; Емоційне – можливість впливати на емоції та почуття учасників під час мовленнєвої та ігрової діяльності; Логічне – розгортання аргументів Послідовність, узгодженість з основним завданням, цілями діяльності;доречність - відповідність між змістом і стилістичними особливостями мовного висловлювання в інтерактивній ситуації.

Взаємодія дошкільного навчального закладу з родинами в роботі з розвитку словника дітей. Ефективність словникової роботи покращується при взаємодії закладу дошкільної освіти із родиною. Сім'я - перший соціальний інститут, в якому росте дитина. Соціальна цінність і соціально-психологічна значущість сім'ї визначаються такими факторами, як

відображення безпосереднього життя в сім'ї, виховання дітей, передача соціального досвіду, цінностей, культури, мови, формування індивідуальної свідомості.

І. Бех вважає, що навчання має починатися з першого дня народження дитини. Дошкільний вік – це період формування соціальних мотивацій та емоцій під безпосереднім впливом батьків. Українські слова діти чують від батьків. Діти дошкільного віку спілкуються з батьками українською мовою та закріплюють матеріал, вивчений на уроці [8]. О. Кононгко розглядає дошкільний період як становлення особистості, закладення ціннісної основи, формування первинного світогляду. Вона визначає дошкільний вік як унікальний віковий етап у житті, під час якого дитина за допомогою дорослих відкриває себе як біопсихосоціальну реальність, свою індивідуальну діяльність. [45]. Діти дошкільного віку проходять тривалий шлях розвитку - від відокремлення від дорослих («себе») до відкриття власного життя і самовідчуття. Ніщо з цього не було б можливим без мовлення, у якому повідомлення не тільки передається від батьків до дитини вербально, але й засвоєння словникового запасу супроводжує, служить і стає важливим інструментом для розвитку особистості.

Заклади дошкільної освіти є першими державними закладами освіти, які налагоджують взаємодію з батьками. У більшості випадків ефективність цього процесу залежить від характеру взаємодії вихователя дошкільного закладу з родинами.

Взаємодія вихователів дошкільного закладу з батьками дітей на основі співпраці починається з моменту першої зустрічі, в рамках педагогічного супроводу в період адаптації дитини. Існує багато форм взаємодії педагогів і батьків дітей, які можуть привести до успішної співпраці: батьківські збори, анкетування, консультації. Вихователі повинні розуміти, що кожна сім'я має різний досвід, освіту та рівень освіти у вихованні дітей. Педагоги добре знають закономірності розвитку дітей та методи виховання, роблять усе можливе, щоб допомогти батькам опанувати базові педагогічні знання. Коли вихователі

налагоджують взаємодію з батьками дітей, вони повинні насамперед звернути увагу на спілкування з дітьми та визначити рівень інтересів дітей та особисті потреби. Для цього найкраще провести письмове опитування, відповіді якого допоможуть сформулювати перспективні плани взаємодії дошкільного закладу та батьків.

Досвід роботи показує, що позитивне ставлення педагогів і батьків до спільної діяльності має величезне виховне значення. Батьки будуть впевнені, що заклад дошкільної освіти завжди допоможе вирішити педагогічні проблеми без шкоди, оскільки враховує думку родини та пропозиції щодо взаємодії з дитиною. У свою чергу вчителі довіряють батькам розібратися у більшості питань.

У дошкільному віці дитина повністю ототожнюється з сім'єю, головним чином з батьками, її емоційний світ майже цілком залежить від атмосфери сім'ї. Саме тут вона навчилася і засвоїла моральну поведінку, взаємодію з іншими, природою.

Основою співпраці з батьками має стати концепція розвивальної взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї, у якій кожен учасник не лише сприяє розвитку іншого, а й знаходить умови для свого особистісного розвитку. Постійне спілкування з батьками має відбуватися через колективні, індивідуальні та наочні форми роботи.

Ця педагогічна умова була реалізована під час другого навчально-роз'яснювального етапу впровадження моделі розробки словника.

Отже, для ефективності розвитку словника дітей старшого дошкільного віку необхідно забезпечити такі умови навчання: створення позитивного емоційного фону для занурення дітей у комунікативно-мовленнєве середовище, дотримання етапної послідовності розвитку словника дітей (занурення, орієнтація, диференціація, активне вживання) Надавати пріоритет індивідуальним формам словникової роботи над загальногруповою, інтегрувати цілеспрямовану словникову роботу в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, мовленнєво-

ігрової); взаємодія закладу дошкільної освіти з родинами у розвитку словникового запасу дітей.

3.2. Лінгводидактична модель розвитку словника старших дошкільників

Слово латинського походження «modelium» означає - вимірювання, зображення, спосіб. У логіці та методології науки «модель — це імітація (схема, структура, символна система) сегмента природної чи соціальної реальності». У педагогіці моделювання - це метод дослідження об'єктів на основі імітаційних моделей певного сегмента природної та соціальної дійсності; метод практичного або теоретичного маніпулювання об'єктами, при якому дослідженню допомагають природні або штучні системи (квазіоб'єкти); замінити об'єкт досліджуваний з іншим спеціально сконструйованим об'єктом, який відтворює істотні ознаки об'єкта та спрощує несуттєві ознаки. Тому моделювання є однією з основних категорій теоретичного знання, методом опосередкованого дослідження процесів і явищ, у якому використовуються різні види моделей (О. Сущенко) [35]. Загалом кажучи, це не лише процес побудови моделі, а й процес дослідження моделі.

Моделювання поділяється на такі типи: Конкретне - відображає структуру об'єктів; Узагальнене - відображає узагальнену структуру класів об'єктів; Умовно-символічні – наочно передає різні взаємозв'язки.

Під моделлю розуміють спрощене зображення оригіналу, нерозривно пов'язане з ним, яке відображає фундаментальні властивості, зв'язки та відношення оригіналу, систему, що вивчається як засіб, спосіб отримання інформації про іншу систему, засіб знайдення нової інформації. Модель має ступінь схожості з реальним об'єктом, тому що вона відображає точку зору дослідника і відповідає перспективі об'єкта і меті дослідження. У нашому випадку модель є і втіленням мети, і інструментом її досягнення.

У науковій літературі, присвяченій класифікації моделей, запропоновано різні класифікації моделей, класифікаційні ознаки, за якими виділяють типи і види моделей. Змістові моделі частіше використовуються в гуманітарних науках, де розрізняють пояснювальні, описові, прогностичні та концептуальні моделі. Сьогодні можна говорити про два основних шляхи реалізації моделі навчання: 1. *Модель „Знання, Уміння і Навички” (ЗУН)*; 2. *Модель на основі компетенцій*.

Найбільш відомою є перша модель, яка є основою для всієї системи освіти. У реальній системі освіти співвідношення цих компонентів (знань, умінь і навичок) визначаються вимогами освітньої програми і залежать від багатьох умов.

Процес моделювання складається з наступних етапів: об'єкт - модель - вивчення моделі - знання про об'єкт. Основним завданням процесу моделювання є вибір моделі, яка найкраще відповідає вихідній моделі, і перенесення результатів дослідження на вихідну модель. Моделювання є діяльністю по створенню моделей і включає такі психічні процеси: сприймання, пам'ять, уяву, мислення. Він вимагає систематичного перегляду. Проте, на відміну від процесу розробки навчально-виховного змісту, моделююча діяльність у навчальному процесі виступає як специфічний прийом навчання.

Розробляючи модель розвитку словника дітей старшого дошкільного віку, вважали за потрібне визначити низку важливих аспектів. Зокрема: зовнішні чинники впливу на розвиток словника; розглянути заклад дошкільної освіти як транслятор культури мовлення.

На рис. 3.1 подано зовнішні чинники впливу на розвиток словника.

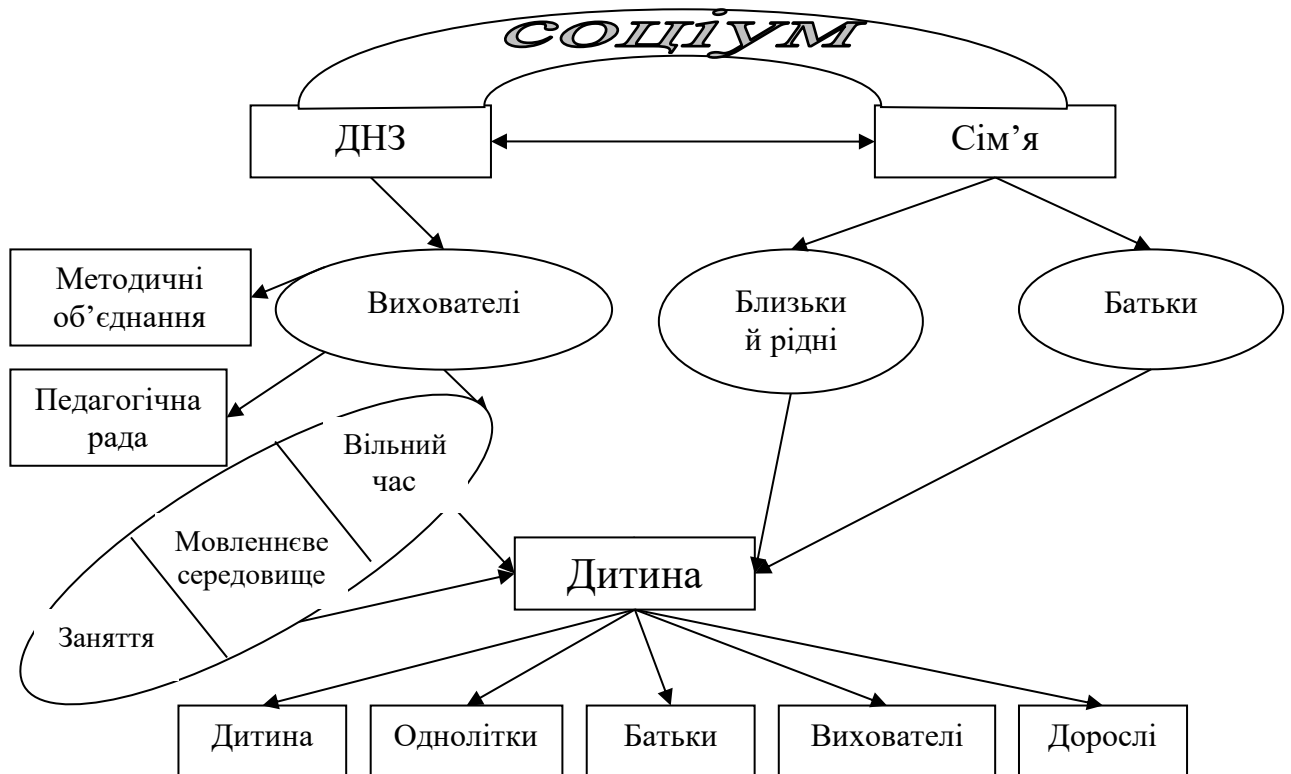

Рис. 3.1. Чинники впливу на розвиток словника дітей

Як видно з малюнка, першочерговими факторами, які впливають на розвиток словника дітей, є сім'я, оточення дитини та заклад дошкільної освіти. Тому на розвиток словникового запасу дітей в основному впливає їх сім'я. Перші слова діти чують від батьків і наслідують їх. Батьки – перші співрозмовники своїх дітей. Тому слова батьків є найкращим прикладом для їхніх дітей. Водночас перші звуки та перші слова своїх дітей чують батьки. Батьки можуть впливати на точність і якість мовлення своїх дітей. Середовище дитини також відіграє важливу роль у розвитку словникового запасу. Водночас у цьому середовищі правильне мовлення дітей і дорослих і мовлення однолітків не завжди є зразковими і правильними. З початком відвідування дитиною закладу дошкільної освіти розширюється її середовище, змінюється мовленнєве середовище. Дитина приєднується до однолітків, старших дошкільників, оточена педагогами. Ще більше взірцем для дітей є слова вихователя.

Словник дитини може формуватися різними вторинними факторами, такими як суспільство, багатомовне середовище та засоби масової інформації. Суспільство стосується оточення та середовища, в якому живе дитина. Живучи в багатомовному середовищі, дитина стикається з різноманітністю мов, якими розмовляють представники різних націй. Дитина має можливість спілкуватися з дітьми та дорослими, які вільно володіють різними мовами. Крім того, знайомство дитини зі засобами масової інформації через дитячі журнали та газети також може стати прикладом правильного мовлення. Усі ці фактори поєднуються, щоб покращити, відшліфувати та збільшити словниковий запас та мовні навички дитини.

Розвиток словникового запасу дошкільника є спільним зусиллям його родини та тих, хто працює над його розвитком. (див. рис. 3.2).

Рис. 3.2. Дошкільний навчальний заклад як транслятор культури мовлення, осередок розвитку словника

Заклад дошкільної освіти відіграє важливу роль як медіатор мовленнєвої культури, формуючи її у дітей раннього віку та виступаючи центром розвитку словникового запасу. Відповідальність за збагачення словникового запасу

дітей у різних сферах життєдіяльності покладається на вихователів, які вони вирішують через участь у методичних об'єднаннях та педагогічних нарадах, які дають змогу підвищувати свій методичний рівень, оволодівати новими технологіями лексичної роботи. Розвиток словника дітей відбувається здебільшого в організованій мовленнєвій діяльності, а саме на заняттях з розвитку мовлення. Але ми вважаємо, що весь час, який дитина проводить у закладі дошкільної освіти, є можливістю для розвитку словникового запасу, чи то під час занять, чи то у вільний час, чи у мовленнєвому середовищі.

Дитина, яка володіє достатнім лексичним запасом, активно вступає в спілкування з іншими дітьми, групою однолітків, батьками, вихователями та іншими дорослими. У процесі дитина вчиться на цих прикладах добре складеного, чіткого діалогу, таким чином розширюючи та вдосконалюючи свій особистий словниковий запас. Сім'я, батьки, родичі, друзі мають прямий вплив на розвиток словникового запасу дитини.

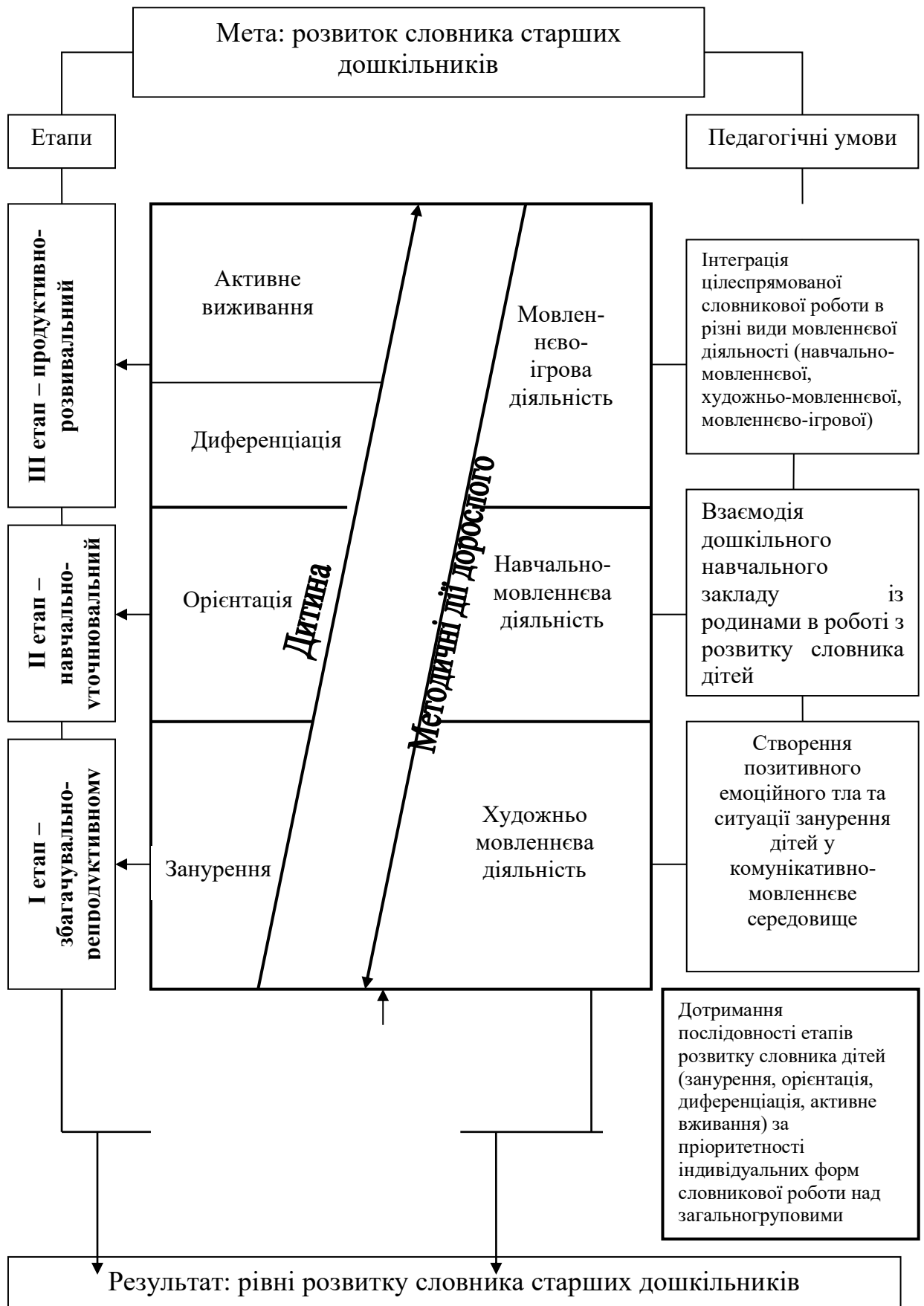
Експериментальна модель розширення словникового запасу старших дошкільників передбачала послідовність трьох етапів: перший — збагачувально-репродуктивний, другий — навчально-уточнювальний, третій — продуктивно-розвивальний.

У дослідженні розроблено експериментальну модель розвитку словника дошкільнят у різних видах мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова) що включає три послідовні етапи роботи: збагачувально-репродуктивний, навчально-уточнювальний, продуктивно-розвивальний.

На різних етапах проекту створювалися відповідні педагогічні умови шляхом співвіднесення провідного виду діяльності з розвитком словника дитини на кожному етапі в поєднанні з методичними діями дорослого. На першому етапі провідним видом діяльності була художньо-мовленнєва діяльність, спрямована як на збагачення, так і на відтворення словникового запасу. На цьому етапі реалізованою педагогічною умовою було формування позитивного емоційного середовища, занурення дітей у комунікативно-

мовленнєве середовище. На другому етапі провідним видом діяльності була навчально-уточнювальна, спрямована на навчально-мовленнєвий розвиток, спрямована на орієнтацію дошкільників на лексичний запас. На цьому етапі педагогічна умова передбачала взаємодію дошкільного навчального закладу з сім'єю для розвитку словникового запасу дітей.

На третьому етапі — продуктивно-розвивальному — домінуючою є мовленнєво-ігрова діяльність, у якій відбувається диференціація слів та їх активне використання в мовленні. На цьому етапі реалізуються такі умови навчання, як інтеграція цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, мовленнєво-ігрової).

Рис. Експериментальна модель розвитку словника старших дошкільників

Протягом усього процесу дотримувалася педагогічна вимога, яка передбачала дотримання послідовності етапів розвитку словника дітей, включаючи занурення, орієнтацію, диференціацію та активне використання. Індивідуальним формам словникової роботи надавалась перевага над загальногруповою.

Модель розвитку словникового запасу, запроваджена на практиці, привела до значних результатів. Старші дошкільники здобули знання як про пряме, так і про переносне значення слів і вміють їх висловлювати. Вони також розвинули здатність розрізняти семантичні відтінки у значеннях слів, підбирати відповідні синоніми, антоніми та омоніми та ефективно використовувати образну мову у своїх усних і письмових висловлюваннях.

3.3. Змістовні аспекти розвитку словника в різних видах мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку

Перед проведенням експериментальної роботи основна увага приділялася підготовці вчителя. Для цього проводився постійно діючий семінар для вихователів «Організація словникової роботи в дошкільному навчальному закладі», який проходив один раз на місяць. Початкова зустріч була суто теоретичною, з метою поглиблення теоретичних і методичних знань педагогів щодо організації словника. Зокрема, вихователям було надано інформацію про розвиток словникового запасу дитини, зокрема його лінгвістичні, психолінгвістичні, лінгводидактичні основи, методи і прийоми, засоби і форми організації словникової роботи. Подальші зустрічі носили практичний характер, під час яких вихователі отримали детальний інструктаж щодо методики організації словника та технологій формування словникового запасу дошкільників. Педагоги також отримали систему занять за заздалегідь визначеними тематичними групами «Я», «Іграшки», «Дружба», «Пори року» тощо.

Також до уваги вихователів були представлені мовленнєві завдання, вправи, ігри, тематичний мінімум словників.

На експериментальному етапі заклад дошкільної освіти та родини тісно співпрацювали. Для забезпечення безперервного спілкування з батьками застосовувалися різні форми роботи: наочні, колективні та індивідуальні. На допомогу вихователям і батькам створено мовленнєво-ігровий трансформер-тренажер «Малютко-Малютко». Цей інструмент складався з картонних аркушів, кожен з яких мав різні стовпці, які відповідали частинам мови, включаючи іменники, дієслова, прикметники та прийменники. На кожному аркуші зображено зображення предмета, дії, ознаки, прийменника. Перегортаючи картки, діти мали змогу самостійно добирати потрібні слова та будувати речення та оповідання. Тренажер-трансформер стимулював власне мовлення дітей, розширював словниковий запас, уточнював розуміння. І діти, і батьки пропонували нові способи використання трансформера-тренажера, а

вихователі розробляли більш просунуті варіанти.

Оскільки запропонована модель і метод були піддані експериментальному тестуванню, доцільно детальніше зупинитися на характері виконаної роботи. Ефективність застосованого підходу до розвитку словникового запасу старших дошкільників підтверджено в усіх формах мовленнєвої діяльності, за винятком письмового висловлювання. Діяльність, розроблена для дітей дошкільного віку з метою сприяння їхньому освітньому та мовленнєвому розвитку, охоплює різноманітні форми мовлення, включаючи винахідливе вирішення проблем, а також творчі пошуки, такі як розповідання історій, малювання та конструювання. У навчальній програмі також наголошується на ініціативності, самовпевненості, самооцінці та саморегулюванні. Кожен віковий етап супроводжується віковими показниками розвитку особистості, які вважаються показниками компетентності людини. Для певного виду діяльності, наприклад вираження думок, побажань, намірів чи прохань, основні характеристики компетентності передбачають використання як мовних, так і немовних навичок, зокрема міміки, жестів, рухів. Розвиток комунікативних здібностей дітей різний для кожного вікового періоду, це емоційне спілкування з дорослими, спілкування з однолітками, ініціативне спілкування зі співрозмовником. Додатково акцентується увага на формуванні культури мовлення та вміння орієнтуватися в подібних ситуаціях мовленнєвого спілкування.

Процес розвитку словникового запасу дітей старшого дошкільного віку є комплексним підходом, який передбачає багаторівневе навчання. Це включає спільну взаємодію між „вихователь – діти”, „діти – діти”, „дитина – діти”, „батьки – діти. Це також участь батьків, дидактико-методичний супровід, послідовна методика навчання, яка передбачає конкретні цілі, зміст, методи і форми роботи. Кожен етап цієї методики виступає невід'ємною складовою безперервного процесу розвитку словникового запасу. Більш детально поетапний підхід до розвитку словникового запасу в різних видах мовленнєвої діяльності дивіться у додатку Б, який містить матричну схему.

Створення словника здійснювалось відповідно до визначених показників на констатувальному етапі. До початку формувального експерименту були створені тематичні категорії «Я», «Іграшки», «В магазині», «Дружба», «Професії. Ремесла», «Пори року», «Квіти», «Спорт». », «Подорож», «Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки», а в межах кожної категорії розроблено тематичні словники (див. Додаток Г). Упродовж усього процесу реалізовувався педагогічний підхід, спрямований на забезпечення послідовного розвитку словникового запасу дітей (анурення, орієнтація, диференціація, активне вживання), при цьому індивідуальним формам словникової роботи надавався пріоритет над груповою. Інші педагогічні підходи реалізовувалися послідовно, лише на окремих етапах.

Тому на першому етапі — збагачувально-репродуктивному— діти засвоюють кращі форми літературної мови, що сприяє збагаченню словникового запасу, розумінню значення слів, розвитку інтересу до слова. Засобом збагачення та примноження словника на цьому етапі були твори художньої літератури, театралізовані вистави. Домінуючими видами діяльності на першому етапі була художньо-мовленнєва. На цьому етапі роботи дорослі займають позиції організаторів мовного спілкування, а діти — слухачів, співрозмовників.

На цьому етапі під час перегляду вистав, читання художніх текстів, проведення ігор реалізуються такі умови навчання – створення позитивного емоційного фону, занурення дітей у комунікативно-мовленнєве середовище. особливо інтерес до змісту слова формувався під час проведення ігрової вправи „Лото-малюнки”, перегляду театралізованих вистав, вправ „Поміркуй”, „Казки”; показник „ініціативність слововживання” – під час виконання мовленнєвої вправи „Квіти”, читання літературних текстів; „прагнення до словотворення і словозміни” – під час виконання вправ „Чужі та рідні слова”, „Ми – кухарі”, „Подорож”, „Пограємо з іграшками”, „На баштані”, вправи-гри „У ресторані”. Після завершення першого етапу роботи очікуються такі результати: стійкий інтерес дитини до значення слів,

ініціатива у вживанні слів, уміння змінювати запропоновані слова та створювати власні слова.

Особливостями другого етапу дослідно-експериментальної роботи, навчально-уточнювального, є циклічність, повторюваність словникових тем, закріплення лексики у вправах та іграх, що сприяє вдосконаленню словникового запасу дітей дошкільного віку. Мета другого етапу — уточнити здатність дитини до розуміння й тлумачення значення слова, забезпечити засвоєння синонімів, антонімів, омонімів і метафор, правильність слововживання. Робота побудована за принципом, що умовою багатства та плюралізму словникового запасу є єдність розумової та мовленнєвої діяльності.

На другому етапі, через навчально-мовленнєву діяльність, діти орієнтуються на лексику та її відмінності, щоб діти могли систематизувати словник і забезпечити засвоєння синонімів, антонімів і багатозначності. Провідним видом діяльності була навчально-мовленнєва. Серед методів і прийомів II етапу роботи виділено: словникові вправи, дидактичні словесні ігри, коментування під час малювання. Позиція педагогів і дітей на окремих етапах роботи така: вихователь-координатор, ініціатор, діти – учасники спілкування.

На цьому етапі проводяться вправи на формування смислових відтінків у значенні слів (іменників, дієслів, прикметників), підбір антонімів, синонімів, омонімів, вправи на розвиток метафоричного сприйняття слів, курси на виховання розуміння слів. Ця педагогічна умова досягається шляхом взаємодії дошкільного навчального закладу та родини в роботі з розвитку словника дітей. Також, точність використання слова формувалася під час виконання вправ „Запитай – дай відповідь”, „Прислів’я”, „Здогадайся”, „Схожі слова”, „Поясни”; для збільшення кількості та якості слів використовувались вправи „Слова-вороги”, „Опиши героя казки”; засвоєння словникового запасу та здатність роз’яснювати їх значення було розвинуте під час практичних занять. „Цікаві вірші”, „Вибери”. На цьому етапі словникової

роботи кінцевим результатом було вмiле використання рiзноманiтних слiв iз рiзних сегментiв мови у власнiй словеснiй комунiкацiї. Це передбачало розумiння визначень слiв, що належать до рiзних граматичних категорiй, i володiння вмiнням з'ясовувати iх значення.

Пiсля завершення другого етапу нашої експериментальної роботи було помічено, що діти добре розуміють слова з різних частин мови і вмiють правильно включати iх у своє мовлення. Крім того, вони продемонстрували здатність розуміти та пояснювати значення слiв, якi мають кiлька визначень. Було очевидно, що цi вправи сприяли поповненню словникового запасу дiтей дошкiльного вiку, прищеплюючи їм почуття сумлiнностi щодо правильного слововживання. Ефективність цього пiдходу була очевидною, тому нам необхідно продовжувати використовувати цей метод навчання.

Третiй етап розвивально-продуктивної роботи мав на метi сприяти активному використанню мови в мовленнi дiтей через рiзноманiтну дiяльнiсть, пов'язану з мовленням та грою. Метою було прищепити дiтям умiння самооцiнювати та оцiнювати правильнiсть свого лексичного вживання. На цьому етапi роботи відбулась реалiзацiя такої педагогiчної умови, як: iнтеграцiя словникової роботи в рiзні види мовленнєвої дiяльнiстi (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-iгрова). Основним видом дiяльнiстi на цьому етапi була мовленнєво-iгрова. Вихователь i дiти спiлкувались як рiвноправнi партнери.

На цьому етапi роботи використовувалися рiзноманiтнi методи та прийоми, зокрема лексичнi вправи, дидактичнi словеснi iгри, конструювання. Також використовувалися рольовi iгри. Для ознайомлення дiтей iз образними виразами, приказками, прислiв'ями, експресивною лексикою в контекстi iгрових вправ цiлеспрямована словникова робота була iнтегрована в рiзні види мовленнєвої дiяльнiстi: навчально-мовленнєву, художньо-мовленнєву, мовленнєво-iгрову у процесi iгрових вправ „Замiни”, „Порiвняй – скажи”, „Поясни образнi вислови”, „Вiдгадай загадки”, „Як ти розумiєш”, „Казки”;. Наприкинцi третього етапу роботи досягнуто таких результатiв: використання

у власному мовленні образних виразів, скоромовок, прислів'їв, експресивної лексики, розвиток само- та взаємооцінки правильності вживання лексики.

Отже, експериментальна методика, що реалізовувалась у три етапи: збагачувально-репродуктивний, навчально-уточнювальний, продуктивно-розвивальний, сприяє розвитку словника дітей старшого дошкільного віку.

3.4. Порівняльна характеристика рівнів розвитку словника дітей старшого дошкільного віку на констатувальному й прикінцевому етапах

Для перевірки валідності методики розвитку словника у дітей дошкільного віку були запропоновані завдання, подібні до констатувального обстеження за трьома визначеними критеріями: мотиваційним, когнітивно-змістовим, експресивно-оцінним.

Старшим дошкільникам у рамках мотиваційного критерію пропонувалося виконати шість завдань. Перевіряли показники інтересу до змісту слова за допомогою завдання «Що означає це слово?». (тематична група «В магазині»), «Відгадай» (тематична група «Професії»). Мета першого завдання — оцінити інтерес дошкільнят до походження слова, уміння пояснювати, наводити приклади, другого — виявити інтерес дітей дошкільного віку до змісту слова. Показники: Ініціативу у слововживанні перевіряли у завданнях «У магазині» (предметна група «В магазині»), «Складання букета» (предметна група «Квіти») для дітей старшого дошкільного віку з метою виявлення активності слововживання. Показники: Прагнення до словотворення та словозмінування перевіряли за завданнями: «Що» (тематична група «Подорож»), «Нові слова» (тематична група «Іграшки»). Мета першого завдання — визначити вміння дитини змінювати слово, не змінюючи його основного значення, а другого завдання — утворювати слово від заданого слова та тлумачити його значення.

Кількісні показники розвитку словника дітей старшого дошкільного віку на констатувальному і контрольному етапі за мотиваційним критерієм подано у табл. 3.1.

Проаналізуємо дані таблиці. Так, за першим показником в експериментальній групі на контрольному етапі високий рівень зафіксовано у 17,1% дітей на відміну від 4,6% констатувального експерименту. Кількість учнів із рівнем розвитку словника вище середнього після контрольного обстеження складає 28,2% (на констатувальному етапі – 9,4%). На відміну від 11,1% дошкільників, у яких зафіксовано середній рівень на констатувальному етапі дослідження, після проведення контрольного етапу кількість дітей із середнім рівнем складає 32,8% дошкільників. Рівень нижче середнього

знизився на 24,1% (з 36,3% до 12,2%), недостатній рівень виявлено у 9,7% дітей (було 38,6%).

За другим показником високий рівень виявлено у 14,1% старших дошкільників (було 4,5%). Показники рівня вище середнього підвищилися на 18,4% (з 9,8% до 28,2%). Середній рівень розвитку словника зафіксовано у 32,6% дітей (було 10,2%). На 24,7% знизилися показники рівня нижче середнього (з 37,1% до 12,4%), недостатній рівень виявлено у 12,7% дошкільників на відміну від 38,4% констатувального експерименту.

Таблиця 3.1

**Порівняльні дані рівнів розвитку словника
дітей старшого дошкільного віку на констатувальному і
контрольному етапі за мотиваційним критерієм (у %)**

Рівні	ЕГ			КГ		
	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Констатувальний експеримент						
Високий	4,5	4,3	4,5	5,3	4,7	4,7
Вище середнього	9,6	9,9	9,6	10,1	10,2	10,2
Середній	11,2	10,3	10,2	10,2	10	10,1
Нижче середнього	36,2	37,0	36,6	35,2	35,7	35,4
Недостатній	38,6	38,4	38,5	39,1	39,1	39,1
Контрольний експеримент						
Рівні	ЕГ			КГ		
Показник	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	17,2	14,2	17,1	5,5	5,1	5,2
Вище середнього	28,2	28,2	28,4	10,7	10,5	10,9
Середній	32,8	32,6	32,6	11	11,3	11,3

Нижче середнього	12,2	12,4	12,4	42,3	42,5	42,3
Недостатній	9,7	12,7	9,5	30,4	30,5	30,5

Після проведення контрольного етапу експерименту 20,1% дітей показали високий рівень розвитку словнику за третім показником (було 5%). Кількість діток із рівнем вище середнього після контрольного обстеження збільшилася на 18,9% та складає 28,8% дітей (було 9,9%). Середній рівень розвитку словника збільшився на 22,8% . Рівень нижче середнього виявлено у 12,5% дошкільників, недостатній – у 6,1% дітей (було 36,8% та 38,7% відповідно).

Як засвідчує таблиця, за другим показником у 5% дітей зафіксовано високий рівень розвитку словника (було 4,8%). На 0,1% підвищилися показники рівня вище середнього (з 10,3% до 10,4%). Середній рівень розвитку словника підвищився з 10,1% до 11,4% дошкільників. На 6,8% змінилися показники рівня нижче середнього – з 35,8% до 42,6%, знизився і показник недостатнього рівня – на 8,6% (39,2% до 30,6%).

Проаналізуємо загальний рівень розвитку словника експериментальної групи дітей дошкільного віку за мотиваційними критеріями. Під час контрольної фази 17,1% дітей мали високий рівень розвитку словникового запасу, порівняно з 4,7% під час фази ідентифікації дослідження. Показник вище середнього зріс на 18,7% (з 9,6% до 28,4%). Після етапу експериментального контролю 32,8% дітей (10,3%) мали середній розвиток словника, а 12,4% дошкільників – нижче середнього. Відзначимо значне зниження показника недостатнього рівня – з 38,6% до 9,5% (зниження на 29,1%). Незначні позитивні зміни спостерігаємо у контрольній групі. На рівні нижче середнього перебуває 42,5% дошкільників, на 8,8% знизилися показники недостатнього рівня.

Описуємо якісні зміни у словниковому запасі дітей. Після експериментальної роботи діти вміють визначати частини мови та відрізнити описові слова від слів дії, наприклад: „з о л о т а к а р е т а ,

з о л о т о в о л о с а д і в ч и н к а , п о р о ж н і р у к и ,
в е л и к и й б у д и н о к ”, „ г а р н а п о г о д а , д о б р е
с е р ц е ”, „ л і к а р с ь к и й м е д , з о л о т і
к о л о с к и , у л ю б л е н а р о б о т а , д о б р и й
у р о ж а й ”, „ к о л ю ч и й к о л о с о к , п у х н а с т і з е р н я т а , м ’ я к і з e р н я т а ”.

Старші дошкільники легко визначають тематичні фрази і вказують, де вони чують ті чи інші слова. Якщо на визначальному етапі дослідження, виконуючи завдання на визначення інтересу до певного слова, багатьом дітям було важко уявити походження слова та пояснити його значення, то після проведення експериментальної роботи дитина легко пояснить, прямота слова і метафоричний зміст: «Сонце завжди світить, всіх гріє, тому воно і щасливе», «Пшениця золота, тому що без сонячного світла не дозріває, а коли дозріває, то золотіє», «Тюльпан» веселий і стрункий, радує весь світ».

Серед порівнянь, якими користуються дошкільнята, є: «Ромашки — сонечка зі стрілами», «Зірки на небі — як срібняки», «Бідні — як церковні миші», «Пшениця росте, як ліс». , «Пшениця надійна як справжнє золото», «Карета зникла так швидко, як її вітром здуло», «Грім гримів, як горщик на кухні», «Зимове сонце гріє, як шапка».

Діти самостійно тлумачать значення словосполучень і речень, набувають вміння міркувати над значенням слів: «Стілець — це предмет меблів, у якому сидять, коли малюють або їдять», «Золотий ранок — прекрасний ранок». Сонячний ранок», «Персонажі називаються за вчинками. Кролика називають бігуном, тому що він стрибає та стрибає».

Порівняно з виявленим етапом дослідження мовлення дітей було активним і характеризувалося вживанням відповідних виразів і слів. Дані свідчать про збагачення та активізацію словникового запасу старших дошкільників. У ході експерименту діти оволоділи елементарними граматичними навичками, правильно вживали відмінкові закінчення прикметників та іменників, склали поширені складні речення, вживали

метафоричні вислови, утворювали аналогії, порівняння, визначали асоціативні зв'язки. Словниковий запас дітей значно збагатився і включає слова з різними частинами мови за визначеними тематичними групами: іменники, дієслова, прикметники.

Старші дошкільники виконували шість завдань за ознаками пізнавального змісту. Показник: Перевірити правильність слововживання в завданнях «Добери правильне слово» (тематична група «Я»), «Як ти розумієш?» (тематична група «Українські народні казки, прислів'я, приказки, загадки»). Мета першого завдання полягала в тому, щоб оцінити вміння дітей слухати висловлювання та добирати слова, необхідні за їх змістом, мета другого — визначити вміння дітей правильного слововживання під час тлумачення прислів'їв.

Кількісні показники розвитку словника дітей старшого дошкільного віку на констатувальному і контрольному етапі за когнітивно-змістовим критерієм подано у табл. 3.2.

Проаналізуємо дані таблиці. Так, за першим показником в експериментальній групі на контрольному етапі високий рівень зафіксовано у 12,8% дітей на відміну від 7,1% констатувального експерименту. Кількість дошкільників із рівнем розвитку словника вище середнього після контрольного обстеження складає 33,2%, таким чином, показники збільшилися на 23,2% (було 10%). У 29,7% дошкільників зафіксовано середній рівень розвитку словника після проведення контрольного етапу експерименту на відміну від 14% констатувального експерименту. Рівень нижче середнього знизився на 19,1% (з 35,8% до 16,5%), недостатній рівень виявлено у 7,9% дітей, тобто спостерігається зменшення на 25,3% (було 33%).

Таблиця 3.2

**Порівняльні дані рівнів розвитку словника
дітей старшого дошкільного віку на констатувальному і
контрольному етапі за когнітивно-змістовим критерієм (у %)**

Рівні	ЕГ	КГ
-------	----	----

Констатувальний експеримент						
	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	7,1	7,6	7,4	6,6	7	6,7
Вище середнього	10,2	10,3	10,4	9,8	10,3	10
Середній	14,1	14,1	14,1	14	13,3	13,9
Нижче середнього	35,6	35,4	35,6	36,6	36	36,2
Недостатній	33	32,5	32,5	33	33,3	33,3
Контрольний експеримент						
Рівні	ЕГ			КГ		
Показник	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	12,8	14,8	14,1	7,4	8	7,6
Вище середнього	33,2	33,4	33,7	11,4	11,2	11,4
Середній	29,8	29,5	30,0	18,8	18,8	18,6
Нижче середнього	16,4	16,7	15,5	32,5	32,9	32,9
Недостатній	7,7	5,5	6,5	29,7	29,3	29,7

У контрольній групі спостерігаємо незначні зміни. За першим показником після проведення контрольного етапу експерименту високий рівень виявлено у 7,4% дошкільників порівняно із 6,6% після констатувального експерименту. Незначно підвищилися показники рівнів вище середнього та середнього – на 1,6% та 4,8% (з 9,8% до 11,4% та з 14% до 18,8% відповідно). Рівень розвитку словника нижче середнього зафіксовано у 32,6% (було 36,6%), На 3,2% знизилися показники недостатнього рівня розвитку словника дошкільників (з 33% до 29,8%).

Як засвідчує таблиця, за другим показником у 8% дітей зафіксовано високий рівень розвитку словника (було 7%). На 1% підвищилися показники

рівня вище середнього (з 10,2% до 11,2%). Середній рівень розвитку словника підвищився з 13,4% до 18,8% дошкільників. На 3,2% знизилися показники рівня нижче середнього – з 36% до 32,8%, незначно знизився показник недостатнього рівня – на 4,2% (з 33,4% до 29,2%).

У 7,3% респондентів виявлено високий рівень за третім показником (було 6,7%), незначно змінилися показники рівня вище середнього – з 10% до 11,4% (на 1,7%). Середній рівень розвитку словника зафіксовано у 18,3% дітей контрольної групи. Після проведення контрольного етапу експерименту у 32% дошкільників зафіксовано рівень нижче середнього (було 35%), показники недостатнього рівня знизилися на 3,4% (з 33,2% до 29,8%).

Проаналізуємо загальний рівень розвитку словника дошкільників експериментальної групи за когнітивно-змістовим критерієм. На контрольному етапі у 14,1% дітей зафіксовано високий рівень розвитку словнику на відміну від 7,5% констатувального етапу дослідження. На 23,5% підвищився показник рівня вище середнього (з 10,4% до 33,6%). Середній рівень розвитку словнику після проведення контрольного етапу експерименту виявлено у 30% дітей (було 14,2%), рівень нижче середнього виявлено у 15,6% дошкільників. (було 35,5%). Зазначаємо значне зменшення показників недостатнього рівня – з 32,5% до 6,5% (на 26%).

Таким чином, аналіз результатів діагностування розвитку словника старших дошкільників в експериментальних та контрольних груп за когнітивно-змістовим критерієм засвідчив значне зростання рівня розвитку словника старших дошкільників обох груп, але, як показує критерій Пірсона ($\chi^2 = 18,64$), відмінності в результатах між експериментальними та контрольними групами за означеним критерієм є суттєвими.

Описуємо якісні зміни у словниковому запасі дітей. Зазначимо, що після формульовального етапу експерименту дошкільники добре орієнтувалися в окремих темах. Так, якщо за твердженням серед дієслів-назви та іменників теми «пора» найпоширенішими є: садити (квітка), різати (сніг), поливати (дерево), підмітати (подвір'я), ходити (у вулиця), купання (у воді), гра

(сніжки), а потім через контрольний етап експерименту діти знайомилися з іменниками: ковзани, кульбаби, метелики, білки; дієсловами: впасти, впасти, летіти, шелестіти. , жовтіти, падати сніг, їздити, грати, збирати, горіти; прикметники: ясний, дощовий, морозний, зелений, теплий, веселий, жовтогарячий, сніжний, пухнастий, барвистий.

Діти розуміють значення слів і виявляють вміння пояснювати їх значення: «Слово «цукор» походить від слова «цукерка», щось солодке і смачне», «Морозиво походить від слова «морозь», яке пов'язане з холод і зима», «Сьогодні погода не похмура, а сонячна і всі посміхаються».

Діти розуміють значення слів і виявляють вміння пояснювати їх значення: «Слово «цукор» походить від слова «цукерка», щось солодке і смачне», «Морозиво походить від слова «морозь», яке пов'язане з холод і зима», «Сьогодні погода не похмура, а сонячна і всі посміхаються».

Мовлення дітей багате на яскраві та виразні слова: «холодні очі», «приємний голос», «чарівна посмішка», «веселий погляд», «ясні очі», «легкі кроки» «Добра жінка і добре серце» , «Золоте серце і камінь золотий», «Море радіє приходу сонця. Коли піднімаються хвилі, море сердиться».

Діти вчаться правильно вживати слова семантично. Звернемо увагу на розвиток у дитини уваги до слововживання, вміння добирати потрібні за змістом слова, вживання метафоричних виразів, порівнянь: «Я люблю яблуко. Я люблю жовті яблука, вони смачні», «Люблю груші, Вони червоні та зелені.» «Коза хитра, як лисиця. Чужої думки не цінує і вперта. Велика, а рак малий. У казці всі добрі, але коза дуже вперта зла, як голодний пес».

Кількісні показники розвитку словника дітей старшого дошкільного віку на констатувальному і контрольному етапі за експресивно-оцінним критерієм подано у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

**Порівняльні дані рівнів розвитку словника
дітей старшого дошкільного віку на констатувальному і
контрольному етапі за експресивно-оцінним критерієм (у %)**

Рівні	ЕГ			КГ		
Констатувальний експеримент						
	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	4,5	4,7	4,6	4,3	4,1	4,3
Вище середнього	9,5	7,5	8,1	9,1	8,1	8,6
Середній	9,7	10,7	10,3	10,1	10,3	10,4
Нижче середнього	42	42,1	42,3	41,4	42	41,6
Недостатній	34,5	35	34,5	34,7	35,5	35,3
Контрольний експеримент						
Рівні	ЕГ			КГ		
Показник	1	2	Заг.	1	2	Заг.
Високий	11,4	13,1	12,8	4,8	4,6	4,8
Вище середнього	33	30,5	31,6	9,6	9	9,2
Середній	36,9	38,2	37,2	11,2	11,4	11,2
Нижче середнього	11	12,2	11,8	40,8	41,2	41
Недостатній	7,6	6,0	6,6	33,6	33,8	33,8

Схарактеризуємо кількісні результати розвитку словника дітей за експресивно-оцінним критерієм. За першим показником в експериментальній групі високий рівень виявлено у 11,4% дітей на відміну від 4,5% констатувального експерименту. Кількість респондентів із рівнем розвитку словника вище середнього після контрольного обстеження складає 33%, що свідчить про збільшення показників на 23,% (було 9,43%). У 36,8% дошкільників виявлено середній рівень розвитку словнику після проведення контрольного етапу експерименту на відміну від 9,8% констатувального етапу

експерименту. Фіксуємо значне зниження рівня розвитку словника нижче середнього – на 32% (з 42% до 11%), недостатній рівень виявлено у 7,5% дітей, тобто спостерігається зменшення на 26,8% (було 34,4%).

У контрольній групі спостерігаємо незначні зміни. За першим показником у 4,8% дошкільників виявлено високий рівень (було 4,4%). Незначно підвищилися показники рівнів вище середнього та середнього – на 0,4% та 1% (з 9,2% до 9,6% та з 10,2% до 11,2% відповідно). Рівень розвитку словника нижче середнього зафіксовано у 40,8% дошкільників (було 41,4%), На 1,2% знизилися показники недостатнього рівня розвитку словника дошкільників (з 34,8% до 33,6%).

Статистична обробка одержаних результатів указує на суттєві відмінності між рівнем розвитку словника дітей за означеним критерієм для експериментальних та контрольних груп, зокрема емпіричний критерій Пірсона $\chi^2 = 19,61$, що значно перевищує критичне значення.

Якщо на констатувальному тапі експерименту переважна більшість дітей не вагаються в описі мовлення, лексики іншої дитини, виявляючи власні помилки лише за допомогою навідних запитань педагога, то після формувального етапу експерименту діти виявляють самостійність, доречність, увагу до власного та чужого мовлення, а також пояснює власну точку зору. Дошкільнята демонструють елементарні навички аналізу слів, звертаючи увагу на пояснення однолітків і виправляючи їх помилки.

Діти продемонстрували вміння вживати слова з різним значенням: «День був сонячний, сонечко світило, сиділи на галявині дідусь і бабуся, чекали гостей, дідусь і бабуся купили кавун, схожий на зелену кулю».

Загальні порівняльні результати констатувального та контрольного експерименту подано в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Загальні порівняльні результати рівнів розвитку словника старших дошкільників (у %)

Рівні	ЕГ		КГ	
	констатація	контроль	констатація	контроль
Високий	5,7	14,8	5,4	5,9
Вище середнього	9,4	31,3	9,7	10,5
Середній	11,7	33,3	11,6	13,7
Нижче середнього	38,3	13,5	37,9	38,9
Недостатній	35,4	7,7	35,9	31,5

Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи підтвердив, що в експериментальній групі відбулись помітні позитивні зміни. Так, високий рівень зріз із 5,7% при констатації до 14,8% при контрольному обстеженні; рівень вище середнього – з 9,4% до навчання до 31,3% після нього; середній – із 11,7% при констатації до 33,3% при контрольному обстеженні. Значно знизилася кількість респондентів, на рівні нижче середнього (з 38,% при констатації до 13,34% при контрольному обстеженні) та недостатньому (з 35,4% при констатації до 7,7% при контрольному обстеженні).

У контрольній групі маємо незначні позитивні зміни щодо рівнів розвитку словника. Так, на контрольному етапі високий рівень виявлено у 5,9% старших дошкільників (було – 5,4%); рівень вище середнього – у 10,5% (було 9,7%); середній – у 13,7% респондентів (було – 11,6%); рівень нижче середнього – у 38,9% дітей (було 37,9%); недостатній – у 31,5% дітей старшого дошкільного віку (було – 35,9%).

Як бачимо з табл. 3.4 рівень розвитку словника старших дошкільників після формуального експерименту значно підвищився в порівнянні з результатами вихідної діагностики як в експериментальних, так і у контрольних групах. Але критерій Пірсона для загальних результатів після формуального експерименту в експериментальних та контрольних групах

$\chi^2 = 18,46$, що свідчить про суттєві відмінності загального рівня розвитку словника між експериментальними та контрольними групами, оскільки χ^2 значно перевищує критичне значення $\chi_{кр}^2 = \begin{cases} 9,488 & (\rho \leq 0,05) \\ 13,277 & (\rho \leq 0,01) \end{cases}$.

Усі статистичні дані впевнено підтверджують, що розроблена методика надала вихованцям експериментальної групи якісніший результат розвитку, ніж дошкільникам з контрольної групи. Істотні відмінності отриманих результатів у контрольній та експериментальній групах помітні і є наслідком застосування експериментальної методики розвитку словника дітей старшого дошкільного віку у різних видах мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова), без впливу випадкових факторів.

Таким чином, у ході реалізації моделі а також педагогічних умов розвитку словника старших дошкільників, за умови дотримання принципів організації лексичної роботи діти вміють пояснити пряме й переносне значення слів, вживати у власному мовленні фразеологізми, образні слова, пояснювати та використовувати прислів'я та приказки під час спілкування з дорослими та однолітками.

ВИСНОВКИ

У даному дослідженні комплексно вивчається розвиток словника дошкільників, розроблена й апробована модель навчання мови та експериментальні методики розвитку словника дітей дошкільного віку в

різних видах мовленнєвої діяльності. (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова).

1. Визначено та науково обґрунтовано концептуальні основи (наукові методи, принципи) розвитку словника дошкільнят. Зокрема, у ході дослідження встановлено, що розвиток словника дітей старшого дошкільного віку визначається як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, а саме: бажанням і потребою оволодіти рідною мовою для отримання та передачі інформації, прагненням до номінації предметів і об'єктів навколишнього середовища; дотримання певної послідовності етапів розвитку; занурення дитини в розвивально-мовленнєве середовище; інтеграція словникової роботи в комплексне освітнє середовище; методичне забезпечення розвитку словника дошкільнят з урахуванням організації словникової роботи в навчальному середовищі закладів дошкільної освіти.

2. З'ясовано особливості розуміння та вживання дошкільниками лексики в різних видах мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова): 1) Процес розуміння значення слова поступово стає складнішим і проходить кілька послідовних етапів, починаючи від реагування лише на звучання слова, інтонацію його вимови, а не на значення, до орієнтації на значення окремих слів. - Назви окремих знайомих предметів для розуміння змісту узагальненого слова різною мірою незалежно від особистого досвіду дитини.; 2) засвоєння і розуміння різноманітних значень мовних символів, введення їх в активне мовлення відбувається у дітей не відразу, а продовжує розвиватися і збагачуватися протягом усього життя; 3) Розуміння дошкільниками значення конкретного слова залежить від знання реальних предметів (дій, символів) або реальних ситуацій і явищ («дощ», «життя», «поведінка»), які з ним тісно пов'язані.

3. У дослідженні визначено критерії та показники рівнів розвитку словника дітей старшого дошкільного віку: *мотиваційний* із показниками: зацікавленість до змісту слова; ініціативність вживання слова; прагнення до словотворення та словозміни; *когнітивно-змістовий*, що проявляється в

точності вживання слова; кількість і доречність слів, які вживає дитина в тематичних групах; розуміння що слова означають і вміння їх пояснити; *експресивно-оцінний*, його показником є присутність у мовленні образних виразів, експресивної лексики, приказок, прислів'їв; оцінка правильне вживання слів; самостійна оцінка правильного вживання своїх власних слів. Відповідно до визначених нормативів і показників рівень розвитку словника дітей дошкільного віку поділяється на: високий, вище середнього, середній, нижче середнього, недостатній.

4. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови розвитку словника дітей дошкільного віку: створення позитивного емоційного фону та занурення дітей у комунікативно-мовленнєве середовище, дотримання послідовності етапів розвитку словника дітей (занурення, орієнтація, диференціація, активне використання); включення цілеспрямованої словникової роботи в різні види мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова); взаємодія між дошкільними установами та сім'єю у розвитку словникового запасу дітей.

5. Розроблено, науково обґрунтовано та експериментально перевірено лінгводидактичну модель з розвитку словника дітей старшого дошкільного віку, яка складається з трьох послідовних етапів роботи: багачувально-репродуктивний, навчально-уточнювальний, продуктивно-розвивальний.

6. У ході дослідження виявлено тенденції розвитку словника дітей дошкільного віку: 1) Міцність запам'ятовування словникового матеріалу залежить від розумного поєднання систем мовної та мовленнєвої практики, а також від максимальної насиченості засвоєного матеріалу. У тематичних групах; 2) Збагачення й активізація словникового запасу в мовленні дітей старшого дошкільного віку залежить від достатньої мотивації ситуації спілкування; 3) Акуратність використання лексики залежить від рівня розвитку самооцінки та уявлень оточуючих про правильність вживання лексики.

7. Встановлено послідовні етапи розвитку словника дошкільнят, а саме: 1) збагачення словника дошкільнят; 2) уточнення лексичного запасу; 3) активізація словника старших дошкільників; 4) закріплення різних видів мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко-Лемовська Л. В. Система роботи щодо збагачення словника дітей на різних етапах дошкільного дитинства у театралізованій діяльності. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Зб. статей* : Вип. 18.

Ч. 1. Ялта : РВВ КГУ, 2008. С. 21–25.

2. Аматыєва О. П. Діагностика та розвиток творчих здібностей дошкільників у театральній-ігровій діяльності. *Наука і освіта*. 1999. № 5–6. С. 77–80.

3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку „Я у Світі” . М-во освіти і науки України, *Акад. пед. наук України; наук. ред. та упоряд.* О. Л. Кононко. К. : Світич, 2008. 430 с.

4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. Дошкільне виховання. 1999. № 1. С. 6–9.

5. Березіна О. М., Павловська Т. О. *Мовні ігри та забави* : Навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мальва ОСО, 1999. 107 с.

6. Березіна О. М., Павловська Т. О. *Придумай слово: Мовленнєві ігри та вправи для дошкільників*: Під ред. О. С. Ушакової. К. : Просвіта, 1996. 192 с.

7. Березовська Л. І. Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях: дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. О., 2004. 230 с.

8. Бех І. Д. *Готовність педагога до інноваційної діяльності*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/87/1/03bidpnd.rtf>

9. Бібік Н. М. *Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування*. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Під загальною редакцією О. В. Овчарук. К. „К.І.С”, 2004. 112 с.

10. Біляєв О. М. *Лінгводидактика рідної мови*: Навчально-методичний посібник. К. Генеза, 2005. 180 с.

11. Бірюк Л. Я. Формування творчих здібностей [Електронний ресурс] . Л. Я. Бірюк. Режим доступу :

<http://eprints.zu.edu.ua/973/1/05blyapk.pdf>.

12. Богущ А. М. *Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного*

віку. Одеса . Маяк, 1999. 88 с.

13. Богуш А. М. *Мовленнєвий компонент дошкільної освіти*. Одеса, 2004. 176 с.

14. Богуш А. М. *Старша група в дитячому садку*: [метод. посібник] Авт. колектив: Л. В. Артемова, А. М. Богуш, Е. С. Вільчковський та ін. К. :, 1990. 416 с.

15. Богуш А. М. *Заняття з розвитку мови в дитячому садку*. К. Радянська школа, 1988. –С. 99–123.

16. Богуш А. М. *Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років*. Монографія. К. : Видавничий Дім „Слово”, 2004. – 376 с.

17. Богуш А. М., Лисенко Н. В. *Українське народознавство в дошкільному закладі* . К. Вища школа, 2002. –407 с.

18. Богуш А. М., Руденко Ю. А. *Збагачення словника дошкільників експресивною лексикою народних казок*. Одеса : Поліграф, 2005. 254 с.

19. Богуш А. М., Шиліна Н. Є. *Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі*. Одеса, 2005. 246 с.

20. Булаховський Л. А. *Мовлення дітей*. Вибрані праці в 5-ти т. К. :Наук. думка, 1975. Т. 1. С. 210–213.

21. Булаховський Л. А. *Психологія мови*. Вибрані праці в 5-ти т. К. Наук. думка, 1975. Т. 1. С. 94–97.

22. Водолага Н. В. *Добір методів навчання в роботі з дітьми різного віку. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету. № 23. 2002. С. 150–155.*

23. Водолага Н. В. *Особистісний аспект проблеми розвитку мовлення. Проблеми освіти. Науково-методичний зб. К. Науково-методичний центр вищої освіти, 2002. Вип. 28. –С. 101–104.*

24. Водолага Н. В. *Використання джерел народної педагогіки для розвитку українського мовлення дошкільників. Науковий вісник Південноукраїнського університету імені К. Д. Ушинського. Вип. 1–2. 2003.*

С. 89–98.

25. Гавриш Н. В. *Художнє слово і дитяче мовлення*. Донецьк : Лебідь, 1999. 170 с.
26. Гавриш Н. В. *Методика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку*. Навч.-метод. Посібник. Луганськ. Альма-матер, 2004. 132 с.
27. Гавриш Н. В. *Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.02 К., 2002.32 с.*
28. Гавриш Н. В. *Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному віці*. Донецьк. ТОВ „Лебідь”, 2001. 218 с.
29. Гавриш Н. В. *Творча майстерня – маленькі казкарі. Дошкільне виховання. Джміль*. 2001. № 1. С. 3–7.
30. Горбунова Н. В. *Аналіз досліджень проблеми лексичного розвитку дітей дошкільного віку. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія. Зб. статей. Ялта. РВВ КГУ, 2007. Вип. 14. Ч. I. 296 с. С. 236–245.*
31. Горбунова Н. В. *Готовність методистів, вихователів дошкільних навчальних закладів до організації лексичної роботи з дітьми. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія. Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. Вип. 28. Ч. 1. 264 с. С. 98–106.*
32. Горбунова Н. В. *Джерела збагачення словника дошкільників. Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5–7 квітня 2007 р., м. Ялта. Зб. статей. Вип. 3. Ч. I. Ялта : РВВ КГУ, 2007. 264 с. С. 75–76.*
33. Горбунова Н. В. *Діяльнісний підхід до організації лексичної роботи в дошкільних навчальних закладах. Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць. Спецвипуск 4. [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. Слов'янськ : СДПУ, 2010. Ч. 1. 266 с. С. 67–75.*
34. Дем'яненко С. Д. *Пропедевтика мовних понять у дітей старшого дошкільного віку: Автореф дис. ... канд.. пед. Наук. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. О., 2006. 24 с.*

35. Докучаєва В. В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі: мон. Луганськ. Альма-матер, 2005. 304 с.
36. Ємельянова Н. Л. Підготовка майбутніх вихователів до роботи над засвоєнням старшими дошкільниками народознавчої лексики : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2003. 20 с.
37. Жовтобрюх М. А. Слово мовлене: Українська літературна вимова. К. Знання, 1969. № 12. 26 с.
38. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. К. : Ленвіт, 2003. 261 с.
39. Залізник А. М. Проблема морального виховання дітей у дослідженнях відомих мислителів. *Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”*. Переяслав-Хмельницький, 2008. № 2. Вип. 14 (Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія). С. 78–80.
40. Засєкіна Л. В., Засєкін С. В. Вступ до психолінгвістики Л. В. Засєкіна, Острог. Вид-во нац. ун-ту „Острозька академія”, 2002. 168 с.
41. Зязюн І. А. *Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу*. Рідна школа, 2000. № 8. С. 8–13.
42. Ількова А. П. Умови включення у систему розвивально-мовленнєвої роботи з дошкільниками прислів'їв і приказок : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2001. 20 с.
43. Калмикова Л. О. Генезис регулюючої функції мовлення у дітей дошкільного віку. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ, 2001. Вип. 11. С. 242–248.
44. Калмикова Л. О. *Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний аспекти*. [навч. посіб. для студ. ВНЗ] К. НМЦВО, 2003. 300 с.
45. Кононко О. Л. *Психологічні основи особистісного становлення дошкільника*. К., 2000. 246 с.
46. Костюк Г. С. *Навчально-виховний процес і психічний розвиток*

особистості. під ред. Л. Н. Проколієнко; уклад. В. В. Андрієвська. К. Радянська школа, 1989. 608 с.

47. Костюк Г. С. Психологія розуміння. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. К. Радянська школа, 1989. С. 253–298.

48. Котик Т. М. Теорія і практика становлення та розвитку української дошкільної лінгводидактики. Автореферат дис... д-ра пед. наук : 13.00.02 Одеса, 2005. 40 с.

49. Котирло В. К. Вплив взаємин у сім'ї на виховання емпатії у дітей . К. Радянська школа, 1985. 140 с.

50. Крутій К. Л. Методичне забезпечення дошкільної лінгво-дидактики в Україні. Дошкільне виховання. 2001. № 5. С. 10–11.

51. Лопатинська Н. А. Активізація вживання префіксальних дієслів і розуміння їх семантики дітьми старшого дошкільного віку 2000 года. Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.02 О., 2000. 20 с.

52. Луцан Н. І. Методика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за текстами українських народних ігор : дис... канд. пед. наук : 13.00.02 . О., 1995. –186 с.

53. Луцан Н. І. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами українських народних ігор. Наукова школа академіка Алли Богуш. Монографія Упорядник і загальна ред. А. М. Богуш. К. : Видавничий Дім „Слово”, 2009. 528 с. С. 253–261.

54. Макаренко С. І. Образність мовлення та малюнок в дошкільному віці. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. (спецвип.) матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Слов'янськ : Вид. центр СДПУ, 2007. С. 393–398.

55. Макаренко С. І. Особливості словника хлопчиків та дівчаток 5-го року життя в процесі образотворчо-мовленнєвої діяльності. *Гуманіт. вісн. ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”*. наук.-теорет. зб. Вип. XXII. Переяслав-Хмельницький,

2007. С. 48–53.

56. Макаренко С. І. Особливості становлення процесу розуміння значення слів на початковому етапі розвитку дітей / С. І. Макаренко // Зб. наук. пр. Педагогічні науки. Вип. 50. Ч. 1. Херсон. Вид-во ХДУ, 2008. С. 201–206.

57. Маковецька Н. В. Навчання старших дошкільників суфіксального творення іменників і прикметників (на матеріалі емоційно-експресивної лексики). Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. О., 2000. 20 с.

58. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. К. : Видавництво ТОВ „КММ”, 2006. 240 с.

59. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. К. Академія, 2007. 360 с.

60. Науменко Т. І. Соціальна адаптація дітей-сиріт раннього віку. Педагогіка і психологія. 1999. № 3. С. 66–72.

61. Неперервна професійна освіта: філософія педагогічної парадигми, прогноз. Монографія. В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва, Я. В. Цехмістер, О. В. Чалий. За ред. В. Г. Кременя. К. Наукова думка, 2003. 853 с.

62. Ніколенко Д. Ф. Засвоєння дітьми раннього віку граматичної будови мови. Дошк. педаг. і психологія: Наук.-метод. зб. К. : Рад. шк., 1967. Вип. 3. С. 3–12.

63. Ніколенко Д. Ф. Особливості розуміння молодшими школярами граматичних категорій. Наук. зап. НДІ психології. К., 1956. Т. 5. С. 231–241.

64. Ніколенко Д. Ф. Розвиток мислення і мови у дітей дошкільного віку. К., 1951. № 2. С. 5–12.

65. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. *Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови*. Українська мова і література в школі. 2006. № 1. С. 15–20.

66. Передрій Г., Карпенко Т. *У світі звуків і слів: Цікаві завдання з фонетики, лексикології і словотвору*. К. Богдана, 1998. 399 с.

67. Печенко І. П. Окремі концептуальні положення соціалізації

особистості в дошкільному дитинстві. *Педагогіка і психологія*. 2006. № 3. С. 19–29.

68. Піроженко Т. Сучасні підходи до мовленнєвого розвитку дітей. Дошкільне виховання. 2001. № 1. С. 10–11.

69. Піроженко Т. Розвиток мовленнєвого спілкування. *Палітра педагога*. 2001. № 1. С. 3–6.

70. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини : Автореф. дис... д-ра психол. наук : 19.00.07. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2004. 40 с.

71. Плющ М. Я., Леута О. І., Гальона Н. П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. К. : Вища школа, 2003. 287 с.

72. Пометун О. І. *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання* : наук.-метод. посіб. [за ред. О. І. Пометун]. К. Вид-во А.С.К., 2004. 432 с.

73. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку: Монографія. К. :ФЕНІКС, 2008. 497 с.

74. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: Монографія / Л. О. Калмикова, Н. В. Харченко, С. Д. Дем'яненко, Л. А. Порнядченко; За заг. ред. Л. О. Калмикової. К. ПП Медведєв, 2007. 304 с.

75. Руденко Ю. А. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки. Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2003. 21 с.

76. Сагач Г. М. *Золото слів* : Навчальний посібник. К. : Радуга, 1993. 378 с.

77. Садова Т. А. Становлення і розвиток вітчизняної дошкільної лінгводидактики: Дис. канд. пед. наук: 13.00.02 . Одеса, 1997. 214 с.

78. *Стежинки у Всесвіт* : програма для дітей п'ятирічного віку . автор. кол. ; наук. кер. К. Л. Крутій. Запоріжжя.ТОВ „ЛПІС” ЛТД, 2011. 124 с.

79. Сухенко Є. К. Рідна мова в дитячому садку : (молодша група). М-во освіти, Український науково-дослідний інститут педагогіки. К. Радянська школа, 1948. 88 с.

80. Сухенко Є., Косма Т., Лещенко О. *Методика розвитку рідної мови в дитячому садку*: [підручник для дошкільних відділів пед. училищ]. К. Рад. шк., 1964. 166 с.
81. Тараненко І. Г. Демократичні цінності у становленні громадянина . Педагогіка і психологія . 1997. № 2. С. 151.
82. Трифонова О. С. Методика виховання звукової культури мовлення дітей середнього дошкільного віку засобами фольклору : Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 . О., 1998. 225 с.
83. Ушинський К. Д. *Вибрані педагогічні твори*. В 2 т. Ред. кол.: В. Н. Столєтов (гол.) та ін. . К. Рад. школа, 1983. Т. 1. 488 с.
84. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні . К., 1993. С. 28–29.
85. Франко З. Т. *Слово, мов криниця*. К. : Україна, 1990. 63 с.
86. Чистякова Т. 33 гри для розвитку дієслівного словника дошкільників. Каро, 2005. 96 с.
87. Шейнфельд З. *Психологічні особливості дітей дошкільного віку. Третій рік життя*. Х., 2007. 160 с.

Додаток А

Анкета для вихователів дошкільних навчальних закладів

1. З якими сучасними технологіями словникової роботи з дошкільниками Ви знайомі?
2. Визначте ефективні методи та прийоми словникової роботи в старшому дошкільному віці.

3. Як часто Ви плануєте лексичну роботу? Які форми для цього використовуєте?

4. Які труднощі Ви відчуваєте при організації словникової роботи з дітьми? Чи потрібна Вам допомога? Яка саме?

5. Яким чином Ви визначаєте обсяг словника, який повинна засвоїти дитина в процесі словникової роботи?

Додаток Б
Тематичні словники-мінімуми
Тема „Пори року”

Іменники: осінь, зима, весна, літо, сніжинка, ковзани, кульбаба, метелик, хурделиця, листопад.

Дієслова: опадати, падати, літає, шурчить, жовтіє, засніжило, кататися, розважатися, збирати, припікає.

Прикметники: сонячний, дощова, морозний, зелений, теплі, веселий, жовтогарячий, білосніжний, пухнастий, барвистий.

Тема „Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки»

Іменники: казка, герой, рукавичка, колобок, гість, жабка, царівна, відьма, лісовик, богатир.

Дієслова: загубив, ішов, жили, бігла, скакала, пригощати, захищати, спасати, шукати, подорожувати.

Прикметники: сміливий, чарівна, хитра, хоробрий, великий, казковий, сильний, дорогоцінний, кмітливий, умілий.

Тема „У крамниці”

Іменники: крамниця, покупець, продавець, гроші, продукти, цукор, цибуля, товар, каса, рахунок.

Дієслова: купувати, продавати, піти, зважувати, рахувати, вибирати, розглядати, розраховуватися, приміряти, повертати.

Прикметники: овочевий, продуктовий, смачний, дешевий, дорогий, кондитерський, антикварний, книжковий, будівельний, косметичний.

Тема „Я”

Іменники: я, родина, брат, сестра, обличчя, тулуб, друг, іграшки, мамо, тато.

Дієслова: любити, гуляти, спати, розмовляти, розважатися, вчитися, гратися, телефонувати, подібати, читати.

Прикметники: красивий, чорнявий, маленький, старший, цікавий, молодший, турботлива, приємний, вихований, повчальний.

Тема „Спорт”

Іменники: футбол, спорт, спортсмен, волейбол, баскетбол, м'яч, гравець, чемпіон, медаль, ковзани.

Дієслова: стрибати, бігти, грати, кидати, плавати, кататися, забивати, перемагати, нагороджувати, тренуватися.

Прикметники: золота, сріблена, бронзова, могутній, вольовий, спритний, швидкий, жвавий, спортивний, влучний.

Тема „Квіти”

Іменники: квіти, кульбаба, волошки, троянда, чорнобривці, хризантеми, бузок, букет, екібана, жоржини.

Дієслова: цвітуть, пахнуть, поливати, садити, зрізати, дарити, складати, ходити, збирати, нюхати.

Прикметники: польові, кімнатні, пахучі, декоративні, квітучі, листяні, високі, великі, весняні.

Тема „Дружба”

Іменники: друг, подруга, радість, довіра, розуміння, співчуття, порада, допомога, сміх, надійність.

Дієслова: дружити, полюбляти, ділитися, посміхатися, радіти, допомагати, піклуватися, радити, пригощати, забавлятися.

Прикметники: надійний, кращий, справедливий, чесний, дбайливий, щедрий, відданий, справжній, відкритий, ерудований.

Тема „Подорож”

Іменники: подорож, літак, поїзд, автобус, квиток, путівка, дорога, вагон, вокзал, країна.

Дієслова: літати, їхати, відпочивати, подорожувати, дивитися, відвідувати, замовляти, фотографувати, запрошувати, сідати.

Прикметники: довга, коротка, скорий, захоплюючий, мальовничий, морська, кругосвітня, привітний, гостинний, зарубіжна.

Тема „Професії. Ремесла”

Іменники: професія, лікар, дизайнер, кулінар, будівельник, вчитель, водій, повар, двірник, матрос.

Дієслова: допомагає, працює, лікує, учить, прибирається, будує, кормить, готує, рибалить, охороняє.

Прикметники: кваліфікований, медична, шкільний, рибальський, санітарний, майстерний, освічений, розумний, відповідальний, умілий.

Тема „Іграшки”

Іменники: іграшка, ведмежатко, велосипед, лялька, машина, конструктор, одяг, кубики, шар, змії.

Дієслова: грати, розважатися, купувати, дарувати, наряджати, кормити, будувати, складати, запускати, надувати.

Прикметники: улюблена, веселий, м'яка, комп'ютерна, нарядний, фантазійна, народна, повітряний, настільна, пізнавальна.

Додаток В

Методика розвитку словника дітей старшого дошкільного віку в різних видах мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєвої, навчально-мовленнєвої, мовленнєво-ігрової)

Етап	Мета	Напрямок словникової роботи	Показник	Провідний вид діяльності	Зміст роботи	Тема	Реалізація педагогічних умов				
1 – збагачувально-репродуктивний	Збагачувати словник, виховувати інтерес до змісту слова	Збагачення словника		Художньо-мовленнєва			Створення позитивної емоційної ситуації занурення в комунікативне мовленнєве середовище				
				Інтерес до змісту слова	Навчально-мовленнєва	Вправа-гра „Лото-малюнки”		Дотримання послідовності етапів розвитку словника дитини (занурення, орієнтація, диференціація, активне вживання) з пріоритетною індивідуальною формою словникової роботи над загальногруповою			
					Художньо-мовленнєва	Перегляд театралізованих вистав	Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки				
					Мовленнєво-ігрова	Гра „Радіо”	Професії. Ремесла.				
				Ініціативність слововживання	Художньо-мовленнєва	Лексична вправа „Квіти”	Квіти				
					Художньо-мовленнєва	Читання літературних текстів	Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки				
				Прагнення до словотворення і словозміни	Навчально-мовленнєва	Вправа „Чужі та рідні слова”	Пори року				
					Мовленнєво-ігрова	Вправа „Ми кухарі”	Професії. Ремесла.				
					Мовленнєво-ігрова	Вправа „Подорож”	Подорож				
					Мовленнєво-ігрова	Вправа-гра „У ресторані”	Професії. Ремесла.				
					Мовленнєво-ігрова	Вправа „Пограємо з іграшками”	Іграшки				
					Художньо-мовленнєва	Вправа „На баштані”	Пори року				
				2 – навчально-уточнювальний	Уточнювати розуміння дітьми значення слів та вміння їх	Уточнення словника	Точність слововживання	Навчально-мовленнєва			Взаємодія дошкільного навчального закладу з родинами дітей з метою розвитку словника

	пояснити; забезпечувати засвоєння синонімів, антонімів, омонімів, образних слів, точність слововживання.			Навчально-мовленнєва	Вправа „Запитай – дай відповідь”		Дотримання послідовних етапів розв’язання словника дії (занурення, орієнтація, диференціація, активне вживання) з пріоритетною індивідуальною формою роботи над загальногрупою
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Навпаки”	Пори року	
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Прислів’я”	Українські народні казки, загадки, прислів’я, приказки	
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Згадайся”	Українські народні казки, загадки, прислів’я, приказки	
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Схожі слова”	Дружба	
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Поясни”	Пори року	
			Кількість і якість слів, які вживає дитина в тематичних групах	Навчально-мовленнєва	Вправа „Слововороги”	Українські народні казки, загадки, прислів’я, приказки	
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Опиши героя казки”	Українські народні казки, загадки, прислів’я, приказки	
				Художньо-мовленнєва	Вправа „Тематичні групи”	Українські народні казки, загадки, прислів’я, приказки	
			Розуміння значення слів та вміння їх пояснити				
				Художньо-мовленнєва	Вправа „Цікаві вірші”		
				Художньо-мовленнєва	Вправа „Народний календар”	Пори року	
				Художньо-мовленнєва	Вправа „Вибери”	Пори року	
3 – продуктивно-розвивальний	Стимулювання активного вживання слів у мовленні дитини через мовленнєво-ігрову діяльність; здатність до взаємооцінки та самооцінки	Активізація словника	Нааявність у мовленні образних виразів, приказок, прислів’їв, експресивної лексики	Мовленнєво-ігрова			Дотримання послідовних етапів розв’язання словника дії (занурення, орієнтація, диференціація, активне вживання) з пріоритетною індивідуальною формою роботи над загальногрупою

правильності вживання лексики				Художньо-мовленнєва	Вправа „Заміни”		Інтеграція цілеспрямованих словникових робіт в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєво-художньо-мовленнєво-ігрової)
				Художньо-мовленнєва	Вправа „Порівняй – скажи”		
				Художньо-мовленнєва	Вправа „Поясни образні вислови”	Квіти	
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Відгадай загадки”	Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки	
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Як ти розумієш? ”	Я	
				Мовленнєво-ігрова	Вправа „Опиши осінь”	Пори року	
				Мовленнєво-ігрова	Вправа „Наведи приклад”	Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки	
				Мовленнєво-ігрова	Вправа „Поміркуй”	Пори року	
				Мовленнєво-ігрова	Вправа „Казки”	Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки	
Мовленнєво-ігрова	Лексична гра „Продовжи ряд”	Іграшки					
Мовленнєво-ігрова	Вправа „Пейзаж”	Подорож					
Мовленнєво-ігрова	Гра „Намалюй та розкажи”	Я					
Мовленнєво-ігрова	Вправа „Зроби книжку-розмальовку”	Іграшки					
Мовленнєво-ігрова	Гра „Бесіда з барменом”	Професії. Ремесла					
Мовленнєво-ігрова	Гра „Бесіда з продавцем”	Професії. Ремесла					
Мовленнєво-ігрова	Сюжетно-рольова гра „Крамниця”	У крамниці					
Мовленнєво-ігрова	Полілог „Професії батьків”	Професії. Ремесла					
Мовленнєво-ігрова	Полілог „На дні народження”	Я					
Самооцінка правильності вживання	Навчально-мовленнєва	Вправа-гра „Знайомство”	Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки				

			ня лексики	Навчально-мовленнєва	Гра „Доповни”	Квіти
				Навчально-мовленнєва	Вправа „Слова-приятелі”	Дружба
				Мовленнєво-ігрова	Вправа „Уяви»	Пори року
				Мовленнєво-ігрова	Створення та презентація діяльнісного проєкту	Подорож

Додаток Г

Система занять з розвитку словника дітей старшого дошкільного віку

Тема „Іграшки”

Мета: збагачувати словник старших дошкільників відповідно до теми; закріплювати вміння утворювати відносні прикметники; вчити добирати визначення до назви іграшок; вправляти в складанні простих речень; розвивати логічне мислення, слухову увагу.

Обладнання. Іграшки: пластмасова лялька, залізна машинка, гумовий Буратино, дерев’яна матрешка, хутряний ведмідь. Моделі речень. Смужки різних кольорів.

Словник. Іменники: іграшка, ведмежатко, велосипед, лялька, машина, конструктор, одяг, кубики, шар, змії.

Дієслова: грати, розважатися, купувати, дарувати, наряджати, годувати, будувати, складати, запускати, надувати.

Прикметники: улюблена, веселий, м’яка, комп’ютерна, нарядний, фантазійна, народна, повітряний, настільна, пізнавальна.

Хід заняття.

І частина - вводна.

Організаційний момент.

Вправа.

- Послухай і назви слово, що означає іграшку.
- зошит, альбом, лялька;
- кубики, яблуко, машинка;
- ріпа, дзига, буряк;
- велосипед, ведмедик, шар;
- мотрійка, пірамідка, будинок.

II частина - основна.**Вправа. „Відгадай загадку”!**

Замість справжньої дитини

Є у кожної дівчини.

Її пестять, одягають,

Спати ввечері вкладають.

І годують її смачно –

Дуже мамі вона вдячна! (Лялька).

Взимку спить цей звір в барлозі

І прокинутись невзможі.

Смокче лапу уві сні.

Хто це? Підкажіть мені. (Ведмедик).

На дорозі їх багато –

Їде на колесах хата.

Двері спершу ти відчиниш,

На дивані відпочинеш,

А вона в єдину мить

Хоч куди тебе домчить! (Машина).

В небі високо між хмар

На мотузці він літав.

За мотузку потягну

Та на землю поверну. (Повітряний змій).

Утворення відносних прикметників.

Вихователь пропонує розглянути іграшки, самостійно визначити, з якого матеріалу кожна з них виготовлена і сказати, яка вона.

Лялька з пластмаси – пластмасова лялька

Машина із заліза –

Ведмедик з хутра –

Кубик з дерева –

Словосполучення: хутряний ведмедик, дерев'яний кубик повторюються індивідуально і хором.

Добір визначень.

Діти стоять у колі. Вихователь передає іграшку.

– Лялька пластмасова, а ще що можна сказати про неї? Яка вона?

Діти передають один одному ляльку і говорять:

– Лялька нарядна, красива, велика, блакитноока, довговолоса...

Те ж проробляється і з іншими іграшкам.

– Машинка залізна, заводна, зелена, легкова, іграшкова, улюблена....

– Мишка хутряний, великий, волохатий, кошлатий, м'який, пухнастий, красивий.

– Кубики дерев'яні, пізнавальні, красиві, настільні.

– Змій повітряний, легкий, красивий, яскравий.

Физкультхвилинка.

Діти стають у коло. Дві дитини стоять поза колом спиною один до одного.

Усі хором вимовляють:

– У нашої машини немає шини, кроком йди, мене обжени.

Після цього діти, що стоять поза колом, обходять коло. Хто перший обійде коло, той виграє. Програвший, виконує будь-яке завдання.

Наприклад:

– Назви частини машини.

Чи:

– Чим розрізняються людина і лялька?

– У нас Відмідь, хутрянний а в казці який? Чому? І та ін. Цю гру бажано проводити після підбору визначень про машинку.

Робота з реченням.

Вихователь виставляє на дошку моделі речень, просить вставити красиві слова.

- Миша катає ... (нову, красиву, заводну) машинку.
- Продавець показує ... (велику, нарядну, пластмасову) ляльку.
- Пете подарували ... (хутрянного, коричневого, забавного) ведмедика.
- Коля будує вежу з ... (неяскравих, різноколірних, дерев'яних) кубиків.
- Катя розставить на столі. (розписні, нарядні, дерев'яні) мотрійки.

Речення повторюються декількома дітьми і хором.

III частина - завершальна.

- Про що ми говорили?
- Яка іграшка була хутряна?
- Яка була пластмасова?
- Що вам сподобалося?

IV. Рефлексія. Вправа: „Якого кольору сьогоднішнє заняття”

– Діти, перед вами смужки різних кольорів і відтінків. Кожен із вас нехай візьме смужку такого кольору, який відповідає нашому сьогоднішньому заняттю. А тепер поділіться з групою враженнями і подаруйте побажання всім учасникам.

Тема: „Професії. Ремесла”

Мета: викликати у дітей інтерес до навколишнього, розширювати знання й уявлення про професії; закріпити уявлення дітей про різні професії, показати значущість кожної з них; розширювати словниковий запас і активізувати словник дітей.

Обладнання: предметні картинки, картки.

Словник. Іменники: професія, лікар, дизайнер, кулінар, будівельник, учитель, водій, повар, двірник, матрос.

Дієслова: допомагає, працює, лікує, учить, прибирається, будує, годує, готує, рибалить, охороняє.

Прикметники: кваліфікований, медична, шкільний, рибальський, санітарний, майстерний, освічений, розумний, відповідальний, умілий.

Хід заняття. Вихователь запрошує дітей у казковий світ професій та ремесел і пропонує подивитися на картинки, які перед ними та назвати, які професії вони знають.

1. Діти пригадують як вони робили велику картину і назвали її „Місто Майстрів”. Відповідають на запитання: „Хто живе в цьому місті? Що таке професія? Які професії їм знайомі?”

2. Вихователь розповідає вірші про різні професії, а діти всі разом у кінці вірша повторюють яка це професія.

Батько в мене – будівельник,

Він новий будує дім.

Коли виросту, то сяду

В кран підйомний поруч з ним.

З вантажем ідуть машини, із країни до країни,

І вже декілька ночей не змикав шофер очей.

Він доставить в строк вантаж, дальнобійник спритний наш.

З понеділка по суботу ходить лікар на роботу.

Якщо раптом захворію, може вийти і в неділю.

Він мені призначить ліки, перевірить горло, ніс,

Скаже їсти борщ і кашу, щоб одужав я й підріс!

Прийдуть до школи діти малі

Там їх зустрінуть учителі,

Будуть навчати читати, писати

І один одному допомагати.

3. Після читання віршів вихователь ставить запитання „Ким самим хоче кожен стати?” (На відповіді дітей вихователь роздає одяг відповідно до обраної професії). Діти відправляються в місто Майстрів. На килимі

розкладені кольорові „стрічечки-вулиці” від будиночка до будиночка, у кожного будиночка проводиться дидактична гра.

4. Дидактична гра „Вгадай, кого кличуть?”.

Мета: активізувати словник дітей дієсловами та прикметниками з теми „Професія”.

Хід гри. Вихователь пропонує одягти елементи костюмів представників різних професій групі дітей, інші діти по-одному кажуть одне слово, відповідаючи на поставлене запитання „Що робить?” та „Який? Яка?”. Діти в костюмах відгадують кого мають на увазі інші діти.

5. Дидактична гра „Знайди пару”.

Мета: вчити дітей узагальнювати та встановлювати зв'язки між предметами.

Хід гри. Вихователь пропонує картинки із зображенням людей різних професій та картки з предметами, наприклад лікар та шприц. Діти, які знаходять пару, по стрічці переходять до іншого будинку.

6. Дидактична гра. „Що було б коли...?”.

Мета: розвивати логічне мислення, активізувати словник старших дошкільників.

Хід гри. Вихователь пропонує уявити, що було б, якби діти стали лікарями, дизайнерами, кулінарами, будівельниками, матросами.

Діти повинні розповісти, що б вони робили, якими б були.

7. Гра „З чого? Який?”

Мета: розвивати вміння використовувати відносні прикметники.

Хід гри. Вихователь пропонує дітям стати будівельниками та пограти в гру. Педагог називає матеріал із якого будівельники будують будинок, а діти повинні назвати який будинок вийде.

Приклад: із заліза – залізний будинок (дерево, цегла, пластмаса, папір).

8. Наприкінці заняття вихователь пропонує намалювати малюнок із теми „Майбутня моя професія”.

Тема „Українські народні казки, загадки, прислів'я, приказки”

Іменники: казка, герой, рукавичка, колобок, гість, жабка, царівна, відьма, лісовик, богатир.

Дієслова: загубив, йшов, жили, бігла, скакала, пригощати, захищати, спасати, шукати, подорожувати.

Прикметники: сміливий, чарівна, хитра, хоробрий, великий, казковий, сильний, дорогоцінний, кмітливий, умілий.

Мета: збагачувати активний словник дітей на основі знань і уявлень про довкілля, продовжувати знайомити зі словами-назвами та назвами ознак, характерними для різних пор року, продовжувати вчити відповідати на запитання „Який?”, „Яка?”, розвивати в дітей мовленнєву здогадку.

Очікуваний результат. Збагачення словарного запасу за темою: „Казки, загадки, прислів'я, приказки”. Розвиток лексико-граматичних конструкцій. Розвиток психічних процесів.

Обладнання: тексти українських народних казок „Теремок”, „Івасик-Телесик”, „Рукавичка” або їх аудіо версія з сайту <http://ditky.at.ua/load/audioknigi/audiokazki/27>, програвач MP3 файлів, дитячий намет, картки-малюнки тварин із казки (миша, вовк, лиса, білка, кіт, собака, їжачок и т.д.) за кількістю дітей у групі.

Хід заняття

I частина – ввідна.

1. Організаційний момент.

2. Актуалізація необхідних знань.

Вихователь: Діти, які українські прислів'я про слова вам відомі?

Як ви розумієте такі прислів'я?

І від солодких слів буває гірко. Слово до слова – зложиться мова. Шабля ранило тіло, а слово – душу. Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш.

Вихователь: Розгадайте загадки:

А

Рік пішов гуляти в сад.

Не дійшов, бо повз назад.

Б

Лисичка знає назубок

Смачненьку казку „Коло^сок”.

Я

Росте ^звір зелений

Під нашим вікном,

Поливаю щоденно

Я його перед сном.

Ще загадки:

1. Не кравець, а все життя з голками ходить (їжачок).

2. Хто в зоопарку вище всіх?

Впізнати її нам легко,

Висока вона зростом

Та бачить супер клас (жирфа).

3. Влітку медом ласував, досхочу малини мав.

А як впав глибокий сніг, позіхнув і спати ліг.

Бачив чи не бачив сніг, а проспав аж до весни (ведмедик).

4. Пара довгих вушок, сіренький козушок, скорий побігайчик, як він зветься? (зайчик).

5. Довгі вуха, куций хвіст, невеликий сам на зріст.

На городі побував, нам капусту попсував.

Довгі ноги – скік та скік... Ми погнались, він утік... (зайчик).

6. Що за шум?

Що за гвалт?

Чому песик наш гарчить?

Півень злякано кричить?

Кури у хліві сховались?

Бо ... налякались.

То є кого вони злякались?

Ви іще не здогадались?

В темнім лісі проживає,

Довгий хвіст пухнастий має.

Їй на місці не сидиться,

А зовуть її... (лисиця).

7. Ой, яка ж вона гарненька,

Пишнохвоста і руденька.

Не звірятко – просто диво,

Невгамовне, пустотливе.

Вгору-вниз, на гілку, з гілки ...

Хто ж це буде, діти? (білка).

II частина – основна.

1. Тренувальні лексичні вправи.

Вихователь: В українській мові існують такі слова, що позначають одне і теж. Наприклад, жорсткий – твердий, сміливий – хоробрий, ворог – противник, сердитися – злитися, блищати – сяяти. Такі слова називаються синоніми. Підберіть синоніми до слів.

Вихователь: В українській мові існують такі слова, що мають протилежне значення. Наприклад, спека – холод, добро – зло, здоровий – хворий, гіркий – солодкий, білий – чорний, говорити – мовчати, сміятися – плакати. Такі слова називаються антоніми. Підберіть антоніми до слів.

2. Прослуховування українських народних казок. Вихователь може прочитати дітям казки або використати аудіо записи, зроблені видатними діячами мистецтва на сайті <http://ditky.at.ua/load/audioknigi/audiokazki/27>

3. Фізкультхвилинка.

У Милочки-Крутилочки

Є дзига заводна.

Як заведеш – покрутиться

І спиниться вона.

А Милочка-Крутилочка,

діти ходять по колу,

увяляють, що заводять, кружляють

і зупиняються.

Мов дзига, так і так

Все крутиться та крутиться, *кружляють то в один бік,*

Не спиниться ніяк. *то в інший.*

4. Активне застосування лексичних одиниць у власному мовленні.

Вихователь: Хто є головним героєм казки (будь яка казка з тих, що були прослухані дітьми)? Опишіть його. Який він? Застосуйте синоніми та антоніми для опису. Хто ще був героєм казки? Опишіть усіх героїв казки.

Гра „Теремок”. Діти отримують картки-малюнки з тваринами, нікому їх не показують. Ведучий сидить у дитячому наметі. Діти по одному підходять до намету, описують тварину з малюнку, а ведучий намагається відгадати, що за тваринка прийшла до теремка, причому можна задавати питання про зовнішність та характер тварини, але не можна її називати. Якщо вгадав – заходь до теремка и т.д.

III частина – завершальна. Підведення підсумків заняття. Оцінювання, рефлексія.

Вихователь: Чому ви сьогодні навчилися? Що вам сподобалося більш за все? Чому?

Тема „У крамниці”

Іменники: крамниця, покупець, продавець, гроші, продукти, цукор, цибуля, товар, каса, рахунок.

Дієслова: купувати, продавати, піти, зважувати, рахувати, вибирати, розглядати, розраховуватися, приміряти, повертати.

Прикметники: овочевий, продуктовий, смачний, дешевий, дорогий, кондитерський, антикварний, книжковий, будівельний, косметичний.

Мета: збагачувати словник дітей на основі знань, уявлень, про довкілля. Продовжувати формувати розуміння вживання узагальнювального поняття крамниці, продовжувати вчити утворювати слова зі здрібніло-пестливими суфіксами -ечк-, -очк-: ліжечко, чашечка, тарілочка тощо, продовжити вчити дітей застосовувати правильний порядок слів у реченні, узгоджувати слова,

вчити дітей складати невеличку розповідь-рекламу, розвивати в дітей мовленнєву здогадку.

Очікуваний результат. Збагачення словарного запасу за темою: „Крамниці”. Розвиток лексико-граматичних конструкцій. Розвиток психічних процесів.

Обладнання: текст і малюнок реклами супермаркету, малюнки різноманітних товарів (продукти, побутова техніка, одяг, посуд).

Хід заняття

I частина – ввідна.

1. Організаційний момент.

2. Актуалізація необхідних знань.

Вихователь демонструє дітям картинки великого супермаркету.

Вихователь: це реклама великого супермаркету. Що таке супермаркет? Реклама? Які бувають крамниці? Товари? Що покупці роблять з товаром? За що вони його купують? Хто такі продавці?

II частина – основна.

1. Тренувальні лексичні вправи.

Гра „Створіть речення”. Дітям необхідно скласти речення з набору слів:

- 1) мені, червоні, крамниця, черевики, купили.
- 2) підемо, крамницю, у, мамою, з, татусем, та, завтра.
- 3) купили, хочу, щоб, мені, я, ковзани, року, нового, до.

Вихователь: Що можна купити у крамниці? (іграшки, овочі, продукти, промислові товари, одяг, техніка, посуд, побутова хімія). Які відділи ви знаєте у крамниці? (іграшковий, овочевий, продуктової, меблевий, спортивний, книжковий, оптика и т.д.)

Гра „Розберіть товари за відділами”. Діти об’єднуються у три команди, кожна команда отримує назву відділу „Посуд”, „Побутова техніка”, „Продукти” та малюнки різноманітних товарів. Дітям необхідно розібрати товари за відділами.

Вихователь: відгадайте загадки та скажіть, в якому відділі можна це купити?

1. Стиснеш – клин, розтиснеш – млин. (Парасолька).
2. Що дістане зубами потилицю? (Гребінець).
3. Книжки читає, а грамоти не знає. Своїх очей не мають, а бачити світ допомагають. (Окуляри).
4. Четверо братів під одним дахом живуть. (Стіл).
5. По стежині, по дорозі, бігти я у них не в змозі.
По снігу не йдуть як слід, до вподоби тільки лід. (ковзани).
6. З подругами й сестрами вона приходять в дім. Оповідання і новини приносить зранку всім. (Книга, газета).

7. Як не бий, він не заплаче,
Тільки сам завзято скаче. (М'яч).

8. Як подивишся на нього,
Бачиш в нім себе самого
Отаким, яким буваєш,
Що це, друже? Відгадаєш? (Дзеркало).

Гра „В іграшковому відділі”. В іграшковому відділі все відрізняється від дорослих речей. Якщо в дорослих ліжко, то іграшкове ліжечко.

Далі діти утворюють нові слова: чашечка, лялечка, платтячко, тарілочка, колисочка, дзеркальце.

2. Фізкультхвилинка.

Щось не хочеться ходити,	<i>Діти крокують на місті.</i>
Треба трохи відпочити.	<i>Руки ставлять на пояс.</i>
Руки вгору, руки вниз,	<i>Піднімають руки.</i>
На сусіда подивись,	<i>Дивляться на сусіда.</i>
Плесніть, діти, кілька раз,	<i>Діти плескають у долоні.</i>
Відпочили, ну й гаразд!	

3. Активне застосування лексичних одиниць у власному мовленні.

Вихователь: Прослухайте рекламу: Шановні покупці! У секції „Посуд” ви знайдете якісний, потрібний для вас товар. Для дітей ми реалізуємо іграшковий сервіс: чашечки, тарілочки, вазочки. Секція „Посуд” знаходиться справа від вхідних дверей. Складіть власну розповідь-рекламу.

III частина – завершальна. Підведення підсумків заняття. Оцінювання, рефлексія.

Вихователь: Чому ви сьогодні навчилися? Що вам сподобалося більш за все? Чому?

Тема „Пори року”

Іменники: осінь, зима, весна, літо, сніжинка, ковзани, кульбаба, метелик, хурделиця, листопад.

Дієслова: опадати, падати, літає, шурчить, жовтіє, засніжило, кататися, розважатися, збирати, припікає, розквітають.

Прикметники: сонячний, дощова, морозний, зелений, теплі, веселий, жовтогарячий, білосніжний, пухнастий, барвистий.

Мета: збагачувати активний словник дітей на основі знань і уявлень про довкілля, продовжувати знайомити зі словами-назвами та назвами ознак, характерними для різних пір року, продовжувати вчити відповідати на запитання „Який?”, „Яка?”, розвивати в дітей мовленнєву здогадку.

Очікуваний результат. Збагачення словарного запасу за темою: „Пори року”. Розвиток лексико-граматичних конструкцій. Розвиток психічних процесів.

Обладнання: барви, олівці, бланки та набори слів для розгадування кросвордів, картинки пір року (зима, вісна, літо, осінь).

Хід заняття

I частина – ввідна.

Організаційний момент.

Актуалізація необхідних знань.

Діти читають вірші, вихователь запитує, про які пори року йде мова, просить назвати весняні (літні, осінні, зимні) слова з віршику.

Вісна. Далекими дорогами прийшла до нас вона,
Ласкавим, теплим дотиком збудила плавні, ліс,
І вже пухнастим котиком біліє верболіз.
І вже травичка кісоньки зелені розпуска,
І вже пташина пісенька полинула з ліска.
Її гаї з долинами чекали вже давно,
Вона й до нас долинула в розчинене вікно.

(П. Дорошко „Весна прийшла”)

Осінь. Листопад холодний усіх вітрів скликає,
І чудове листя з дерева зриває.
Падають листочки, падають всі в ряд,
Осінь вже на дворі... Місяць листопад.

(М. Стратієнко „Осіння казочка”)

Зима. Дорога біла стелеться, і краю їй нема.
Сніжок мете. Метелиця. Прийшла до нас зима.
Льодком тоненьким скована, спинилася ріка.
Повита тихим сном вона, весняних днів чека.
І ліс дріма. Безлистною верхівкою поник.
Над ним пісні висвистує лиш вітер-сніговик.

(В. Бичко „Зима”)

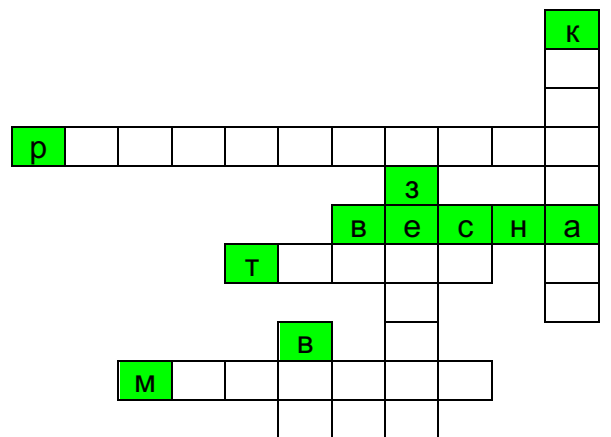
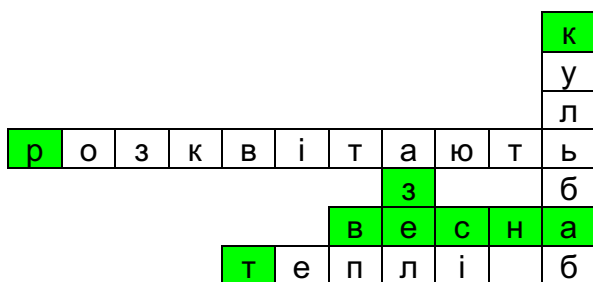
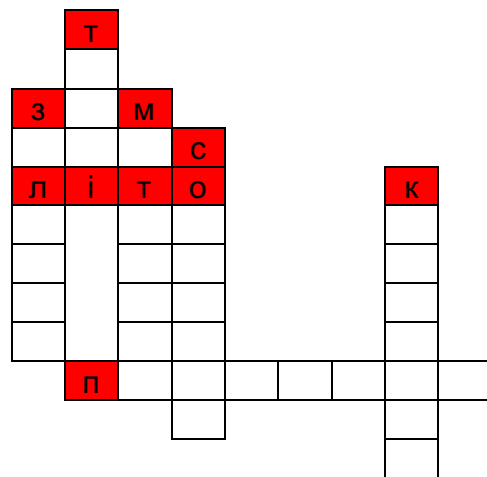
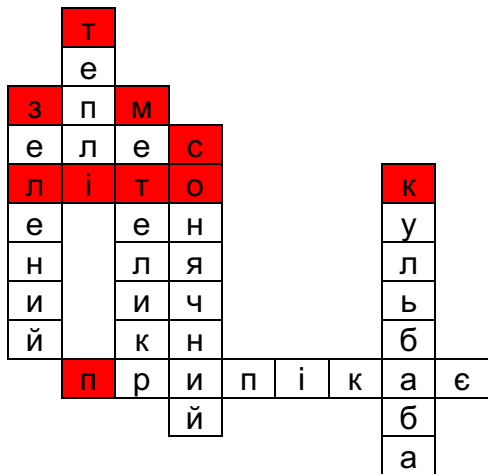
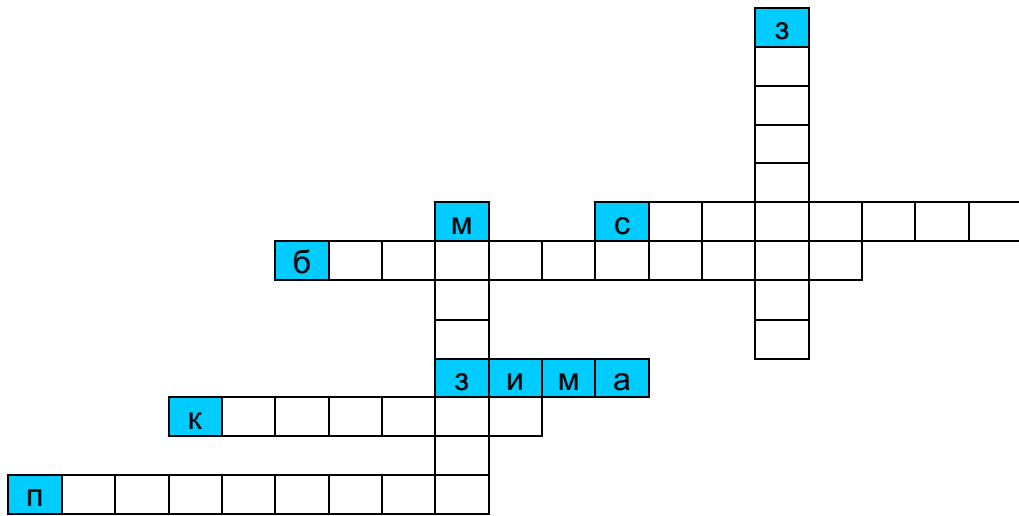
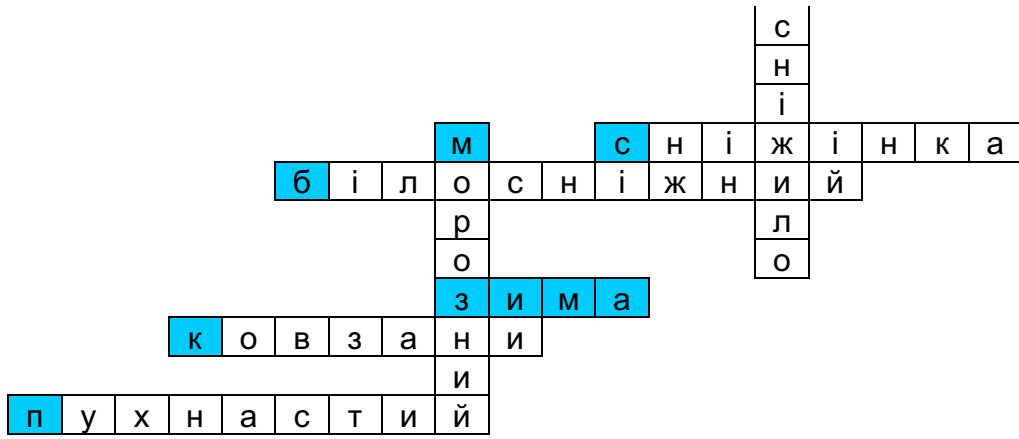
Літо. Літо, літо золоте випиває роси
та з пшениченьки плете Україні коси.
Виглядає з-поміж віт вишнями в садочку,
одяга на цілий світ сонячну сорочку.

(А. Загорудний „Літо”)

Вихователь запитує дітей. Чи можуть вони назвати літні місяці, читають віршики про місяці

ЧЕРВЕНЬ

2. Фізкультхвилинка.

Діти стоять у великому колі.

Вийшов травень з лісу,

роблять крок уперед,

Лугові вклонився,

уклоняються,

Од вітрів і сонця луг зазеленів,

піднімають руки і рухають пальцями,

Вийшов травень з гаю,

роблять крок уперед,

Нивам усміхнувся,

посміхаються,

А до нього раді пташинки повернулися. *махують руками, як крилами.*

3. Активне застосування лексичних одиниць у власному мовленні.

Вихователь пропонує дітям намалювати різні пори року в командах та скласти власні речення зі словами кросворду, відповісти на запитання: Яка зима (весна, осінь, літо)?

III частина – завершальна. Підведення підсумків заняття.

Оцінювання, рефлексія.

Вихователь: Чому ви сьогодні навчилися? Що вам сподобалося більш за все? Чому?

Тема „Спорт”

Іменники: футбол, спорт, спортсмен, волейбол, баскетбол, м'яч, гравець, чемпіон, медаль, ковзани.

Дієслова: стрибати, бігти, грати, кидати, плавати, кататися, забивати, перемагати, нагороджувати, тренуватися.

Прикметники: золота, срібна, бронзова, могутній, вольовий, спритний, швидкий, жвавий, спортивний, влучний.

Цілі: збагачувати активний словник дітей на основі знань і уявлень про довкілля, активізувати морально-розумову аналітичну роботу розуму дитини (самопізнання, самовиховання власної особистості), вчити складати невелику розповідь опису своєї зовнішності, розвивати в дітей мовленнєву здогадку.

Очікуваний результат. Збагачення словарного запасу за темою: „Спорт”. Розвиток лексико-граматичних конструкцій. Розвиток психічних процесів.

Обладнання: картки для розмальовування за темою „Спорт”, олівці, барви, картки з наборами слів для вправи „Убери зайве”.

Хід заняття

I частина – ввідна.

Організаційний момент.

Актуалізація необхідних знань.

1. Вихователь: Відгадайте загадки

Гру цю люблять всі на світі:

І батьки, і їхні діти.

М'яч. Удар. І крики: „Го-ол!”.

Пречудова гра ... (футбол).

2. Влітку коні спочивають, взимку діточок катають (лижи, ковзани).

Вихователь: Як ви гадаєте, яка тема нашого заняття сьогодні? (спорт). Так, сьогодні ми будемо подорожувати до країни Спортландії. Як ви гадаєте, хто там живе? Які люди? Які в них професії (спортсмени, футболісти, волейболісти, фігуристи).

II частина – основна.

1. Тренувальні лексичні вправи.

Вправа „Убери зайве”.

Дітям роздаються картки з наборами слів:

Тренер, гравець, фігурист, футболіст, медаль.

Медаль, м'яч, лижи, ковзани, лук.

Лижки, ковзани, ключка, шайба, м'яч.

Рукавички, м'яч, медаль, тренер, лижи.

2. Фізкультхвилинка.

Вправа „Як називається спортсмен?”

Вихователь: Назвіть людину, яка займається:

Футболом (футболіст), гімнастикою (гімнаст), баскетболом (баскетболіст), тенісом (тенісист), волейболом (волейболіст), плаванням (плавець), боксом (боксер), легкою атлетикою – легкоатлет, шахами – шахіст, хокеєм – хокеїст, боротьбою – борець, велоспортом – велосипедист, стрільбою – стрілок, кінний спорт – наїзник (жокей), фігурним катанням – фігурист, ковзанярським спортом – ковзаняр, фехтуванням – фехтувальник, картингом – картингіст, стрибками – пригун.

Вправа виконується у формі гри з м'ячем. Діти сидять у колі, вихователь кидає м'яч, називає вид спорту, дитина має назвати людину. Якщо дитина помиляється вперше, вона встає, вдруге – встає на одну ногу, втретє – вибуває з гри.

Вихователь: Яким має бути звичайний мешканець країн Спортландії? (сміливим, жвавим, могутнім, вольовим, швидким и т.д.)

Вихователь: А чим нагороджують спортсменів (медалями). Якими? Золотими, срібними, бронзовими.

3. Активне застосування лексичних одиниць у власному мовленні.

Вихователь: Які види спорту бувають? (Зимові, літні). Діти об'єднуються в дві команди – зимові та літні спортивні ігри.

Вихователь: назвіть як можна більше видів спорту (зимових або літніх).

Вправа „Складання власних речень”.

Діти об'єднуються в три команди та отримують картки з лексичними одиницями, вихователь пропонує їм скласти власні речення з цих слів: футбол, спорт, спортсмен, волейбол, баскетбол, м'яч, гравець, чемпіон, медаль, ковзани, стрибати, бігти, грати, кидати, плавати, кататися, забивати, перемагати, нагороджувати, тренуватися, золота, срібна, бронзова, могутній, вольовий, спритний, швидкий, жвавий, спортивний, влучний.

Кожній команді пропонується обрати картку для розмальовування за темою „Спорт” у залежності від того, яким видом спорту вони хотіли б займатися. Після розмальовування їм пропонується розповісти, що вони знають про цей вид спорту та чому вони обрали саме його.

III частина – завершальна. Підведення підсумків заняття. Оцінювання, рефлексія.

Команда, яка складе більше вірних речень у попередніх вправах нагороджується золотою медаллю, друга – срібною, третя – бронзовою.

Вихователь: Чому ви сьогодні навчилися? Що вам сподобалося більш за все? Чому?

Тема „Я”

Іменники: я, родина, брат, сестра, обличчя, тулуб, друг, іграшки, мати, тато.

Дієслова: любити, гуляти, спати, розмовляти, розважатися, вчитися, гратися, телефонувати, подобатися, читати.

Прикметники: красивий, чорнявий, маленький, старший, цікавий, молодший, турботлива, приємний, вихований, повчальний.

Цілі: збагачувати активний словник дітей на основі знань і уявлень про довкілля, активізувати морально-розумову аналітичну роботу розуму дитини (самопізнання, самовиховання власної особистості), вчити складати невелику розповідь опису своєї зовнішності, розвивати в дітей мовленнєву здогадку.

Очікуваний результат. Збагачення словарного запасу з теми: „Я, моя сім’я”. Розвиток лексико-граматичних конструкцій. Розвиток психічних процесів.

Обладнання: дзеркальце для кожної дитини, малюнки бабусі, дідуса, дівчинки, хлопчика, курки, собаки, kota.

Хід заняття

I частина – ввідна.

Організаційний момент.

Актуалізація необхідних знань.

Вихователь: Відгадайте загадки. Хто ранком ходить на чотирьох ногах, удень – на двох, а ввечері – на трьох? (Людина) Не сіють, не саджають – самі виростають (Волосся). Повен хлівець білих овець (Зуби в роті). На ніч два віконця самі закриваються, а зі сходом сонця самі відкриваються (Очі). Ношу їх багато років, а кількість їх не знаю (Волосся). У двох матерів по п'ять синів, одне ім'я всім (Пальці). Солоне, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото. Коли б угадати, та менш його знати! (Сльози). Один говорить, двоє дивляться, двоє слухають (Язик, очі, вуха). Книги читають, а грамоти не знають. Своїх очей не мають, а бачити світ допомагають (Окуляри). Тонкий, довгий, у траві не знайти (Волос). Все життя один одного наздоганяють, а обігнати один одного не можуть (Ноги). Завжди в роті, а не проковтнеш (Язик).

Вихователь: Закінчить віршик.

Мама, тато, дід, бабуся –

Всіх назву, не помилюся.

Старший братик і сестричка,

В нас сімейка невеличка.

Не спиняйте, бо зіб'юся:

Мама, тато, дід, бабуся,

Старший брат, сестра і я –

Отака у нас... (сім'я).

Вихователь: Як іще можна назвати сім'ю? (Родина).

II частина – основна.

1. Тренувальні лексичні вправи.

Вихователь: Подивіться на картинку бабусі. Ким вона була раніше? (дитиною, дівчинкою, жінкою, мамою, ученицею). Подивіться на малюнки и скажіть, хто ким був раніше? (демонструються малюнки).

Вправа „Склади словосполучення”.

Діти отримують картки з іменниками та прикметниками, складають словосполучення по черзі в кожній команді.

Прикметники: довге, гарне, курчає, чорняве, коротке, красивий, широкий, великий, маленький, яскравий, великі, темні, гарні, зелені, блакитні, маленькі, втомлені, добре, кругле, худе, загоріле, серйозне, рум'яне, бліде, великі, маленькі, великий, маленький, товстий, красний, пухнасті, тонкі, темні, безбарвні.

Іменники: волосся, рот, очі, обличчя, вуха, ніс, брови.

Діти об'єднуються у чотири команди. Кожна команда отримує малюнок, описує зовнішність зображеної людини, використовуючи складені словосполучення.

Вихователь: як ви вважаєте, що ці люди люблять робити? (Читати, гуляти, гратися, писати и т.д.). Який в них характер?

2. Фізкультхвилинка.

Різні є на світі сім'ї:

Діти крокують на місці.

І маленькі, і великі.

Діти присідають і встають.

Різні люди в тих родинах:

Діти розводять руками в сторони.

Тата, мами і дитинки

Показують пальчиком неначе рахують.

3. Активне застосування лексичних одиниць у власному мовленні.

Вихователь: відгадайте загадку:

Як подивишся на нього,

Бачиш в нім себе самого

Отаким, яким буваєш,

Що це, друже? Відгадаєш? (Дзеркало).

Прослухайте віршик.

Зазираю я в дзеркальце,

Запитав:

– Хто це?

Пояснило дзеркальце:

– Це твоє лице.

– Руки де поділися?

Ноги мої – де?

Щось я їх не бачу
 В дзеркальці ніде...
 – Міг би весь вміститися
 В дзеркальці, але...
 Хлопчик ти великий,
 А я ще – мале.
 (Ігор Січовик, Дзеркальце і я).

Вихователь: Подивіться в дзеркальце, опишіть себе, на кого ти схожий? Що ти любила робити? Який ти? Діти розглядають себе у дзеркальці та складають речення про свою зовнішність. (В мене золоте довге волосся. Я схожий на свою бабусю. Я люблю гратися, гуляти, читати и т.д.)

III частина – завершальна. Підведення підсумків заняття. Оцінювання, рефлексія.

Вихователь: Чому ви сьогодні навчилися? Що вам сподобалося більш за все? Чому?

Тема „Подорож у країну слів”

Мета: розширювати словниковий запас дітей через словесно-мовні ігри. Формувати вміння римувати слова, погоджуючи закінчення. Спонукає використовувати в мові більше додавальних, епітетів, порівнянь.

Обладнання: костюм феї; аудіозаписи – шум моря, фрагмент композиції „Ранок” Э. Грига, пісня „Посмішка”, збірка класичної музики; картонне „сонце”, „хмари” різної форми, кошик, морські камені.

Словник. Іменники: подорож, літак, поїзд, автобус, квиток, путівка, дорога, вагон, вокзал, країна. Дієслова: літати, їхати, відпочивати, подорожувати, дивитися, відвідувати, замовляти, фотографувати, запрошувати, сідати. Прикметники: довга, коротка, швидкий, захоплюючий, мальовничий, морська, кругосвітня, привітний, гостинний, зарубіжна.

Хід заняття :

Організаційний момент. Експериментатор в образі Феї з Країни Слів

запрошує до себе в гості всіх дітей.

1. Питання та відповіді. Діти відповідають на питання: „На чому можна рушити у подорож?”

Експериментатор зачитує вірш:

Я малюю диво-поїзд
не простий, а чарівний.
Їде мій барвистий поїзд,
подивіться, ось який:
в розмальованих вагонах
паровоз везе діток,
і привітно на перонах
подає гучний гудок.
Стільки в поїзда вагонів.
як у мене олівців:
жовтий, синій та червоний,
ще й зелений – у кінці.

